

Τμήμα Οικονομικής Επιστήμης, Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

8. Η Μεταπολεμική Ανασυγκρότηση και το Ελληνικό Οικονομικό ‘Θαύμα’ (1950-1973)

Οικονομική Ιστορία της
Ελλάδος
(economichistorygreece.net)

Καθ. Γιώργος Αλογοσκούφης
(www.alogouskousis.gr)

Η Περίοδος της Μεγάλης Ανάπτυξης, 1950-1973

Ο τρίτος μεγάλος ιστορικός κύκλος της ελληνικής οικονομίας ξεκινά μετά τον Εμφύλιο και διαρκεί από το 1950 έως σήμερα. Τα τρία κύρια χαρακτηριστικά του είναι το «αναπτυξιακό θαύμα» της περιόδου 1954-73, η Μεταπολίτευση και το «δημοκρατικό θαύμα» της περιόδου μετά το 1974 και η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση μετά το 1981.

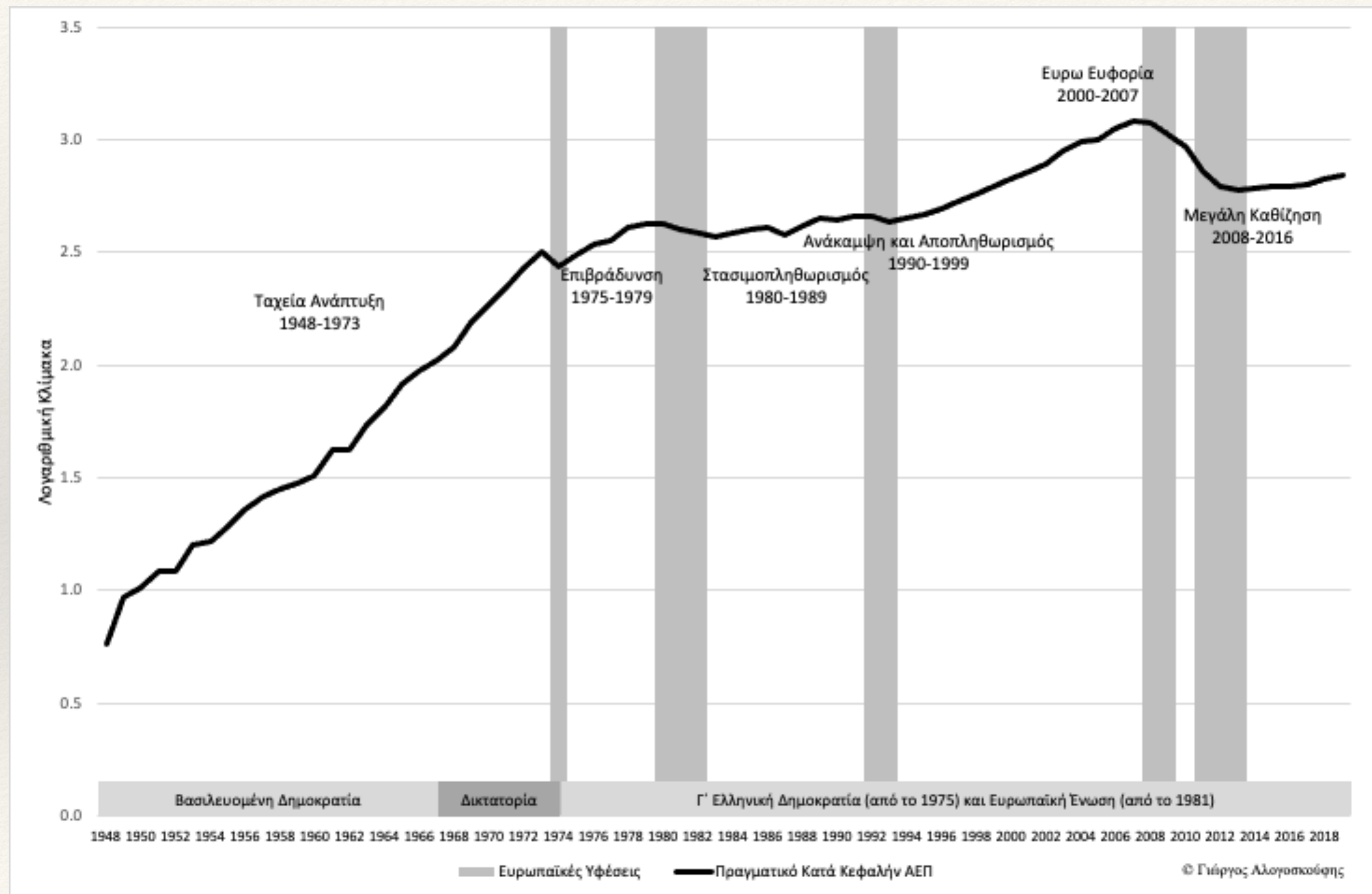
Στην πρώτη του φάση, μεταξύ 1950 και 1973, ο ιστορικός αυτός κύκλος χαρακτηρίζεται από την ανασυγκρότηση και μεγάλη ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας σε συνθήκες, πρωτοφανούς για την Ελλάδα, νομισματικής σταθερότητας.

Παρά το κατά περιόδους φορτισμένο πολιτικό κλίμα, οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί λειτούργησαν με εναλλαγή κομμάτων στην εξουσία έως το 1967, όταν επιβλήθηκε η επταετής δικτατορία της 21ης Απριλίου.

Ωστόσο, λόγω του ότι οι πληγές του Εμφυλίου ήταν ακόμη πρόσφατες, και λόγω του διεθνούς «ψυχροπολεμικού κλίματος» της εποχής, επρόκειτο για ένα κοινοβουλευτικό καθεστώς «υπό περιορισμούς», ακόμη και πριν από τη δικτατορία του 1967.

Ένα σχετικά μεγάλο ποσοστό των Ελλήνων, οι οπαδοί του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας (Κ.Κ.Ε.) και της Αριστεράς γενικότερα, των ηττημένων στον αιματηρό Εμφύλιο, αντιμετώπισαν σημαντικές αρνητικές πολιτικές και κοινωνικές διακρίσεις σε όλη τη διάρκεια αυτής της φάσης.

Η Εξέλιξη του Πραγματικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ, 1948-2019

Η Μεταπολεμική Ανασυγκρότηση της Ελληνικής Οικονομίας και το Οικονομικό ‘Θαύμα’ της Περιόδου 1953-1973

Η λήξη του εμφυλίου πολέμου σηματοδότησε μία νέα περίοδο για την ελληνική οικονομία, αφού εξέλιπε πλέον ένα από τα σημαντικότερα εμπόδια για την επίτευξη της σταθεροποίησης και της παραγωγικής ανασυγκρότησης της οικονομίας. Παρά το ότι για αρκετά ακόμη χρόνια η πολιτική κατάσταση παρέμεινε ασταθής, άρχισαν να δημιουργούνται οι συνθήκες για μία από τις μακρύτερες περιόδους ταχείας οικονομικής ανάπτυξης και νομισματικής σταθερότητας που γνώρισε η νεότερη Ελλάδα.

Στα είκοσι πέντε έτη μεταξύ 1948 και 1973, πραγματοποιήθηκε ένα πραγματικό οικονομικό ‘θαύμα’. Το βιοτικό επίπεδο, όπως μετρείται από το πραγματικό κατά κεφαλήν ΑΕΠ, αυξήθηκε σχεδόν έξι φορές. Για να είμαστε πιο ακριβείς, αυξήθηκε κατά 5,7 φορές, από 2.138 ευρώ (σε τιμές 2015) το 1948, σε 12.235 ευρώ το 1973. Οι μεγαλύτερες αυξήσεις πραγματοποιήθηκαν στην εικοσαετία 1953-1973.

Οι βάσεις για την εντυπωσιακή πορεία της ελληνικής οικονομίας στην εικοσαετία 1953-1973 τέθηκαν στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Αν δεν υπήρχαν ορισμένες κρίσιμες αποφάσεις και επιλογές στην περίοδο 1951-1953, και αν η μετέπειτα οικονομική πολιτική δεν χαρακτηριζόταν από συνέχεια και συνέπεια, η μετέπειτα πορεία της ελληνικής οικονομίας ασφαλώς δεν θα ήταν τόσο θετική.

Η περίοδος 1953-1973 ήταν και μία από τις σπάνιες περιόδους που η οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος δεν βασίστηκε στον εξωτερικό δανεισμό και δεν διακόπηκε από κρίσεις εξωτερικού χρέους. Η χρηματοδότηση των επενδύσεων έγινε μέσω της αύξησης των εγχώριων αποταμιεύσεων. Αυτό επέτρεψε μία μακρά περίοδο ταχείας οικονομικής ανάπτυξης χωρίς προβλήματα στη νομισματική σταθερότητα, στο ισοζύγιο πληρωμών και το εξωτερικό χρέος.

Βεβαίως το εμπορικό ισοζύγιο παρέμενε έντονα ελλειμματικό, παρά τη βιομηχανική ανάπτυξη η οποία βασίστηκε κυρίως στην υποκατάσταση των εισαγωγών. Ωστόσο, το έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, το οποίο προσδιορίζει τη συσσώρευση εξωτερικού χρέους, ήταν σχετικά χαμηλό. Ο λόγος ήταν τα εξωτερικά πλεονάσματα από τη ναυτιλία και τον τουρισμό, καθώς και τα μεταναστευτικά εμβάσματα. Η δε χρηματοδότηση των ελλειμμάτων του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών δεν έγινε με εξωτερικό δανεισμό, όπως στο παρελθόν, αλλά με άμεσες ξένες επενδύσεις και αυτόνομες εισροές κεφαλαίου από το εξωτερικό.

Το Πολιτικό Σύστημα μετά το Τέλος του Εμφυλίου Πολέμου

Η περίοδος μεταξύ της λήξης του εμφυλίου και της μεταπολίτευσης του 1974 χαρακτηρίστηκε από εναλλαγές πολιτικής αστάθειας και σταθερότητας και την επταετή δικτατορία του 1967.

Ο εμφύλιος πόλεμος έληξε επί της κυβέρνησης του Αλέξανδρου Διομήδη, ο οποίος είχε διαδεχθεί τον Θεμιστοκλή Σοφούλη, μετά τον θάνατο του τελευταίου τον Ιούνιο του 1949.

Το τέλος του εμφυλίου επέτρεψε στα υπόλοιπα 'αστικά' κόμματα να δομήσουν ένα κράτος βασισμένο στην περιθωριοποίηση των ηττημένων, δηλαδή των οπαδών του ΚΚΕ και της αριστεράς ευρύτερα. Μέσα στα πλαίσια αυτά, μία σημαντική μερίδα ελλήνων πολιτών, αυτή που θεωρούνταν ως κομμουνιστές ή 'συνοδοιπόροι' των κομμουνιστών, στερήθηκε στοιχειώδη πολιτικά δικαιώματα, καθώς το 'πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων' χρησιμοποιήθηκε ως πιστοποιητικό 'κοινωνικού αποκλεισμού', προκειμένου να αποκλειστούν από τη δημόσια διοίκηση και τις ανώτατες σχολές, ακόμη και από τη δυνατότητα απόκτησης διαβατηρίου ώστε να ταξιδέψουν στο εξωτερικό. Η σταδιακή κλιμάκωση του Ψυχρού Πολέμου διευκόλυνε αυτές τις πρακτικές, οι οποίες οδήγησαν και σε εκκαθαρίσεις στην αστυνομία, τη χωροφυλακή, το στρατό και τη δικαιοσύνη.

Από την άλλη, τα 'αστικά' πολιτικά κόμματα ήταν πολυδιασπασμένα. Αυτό αποτυπώθηκε στις εκλογές της 5ης Μαρτίου του 1950, όταν τρία κόμματα, το Λαϊκό Κόμμα υπό τον Κωνσταντίνο Τσαλδάρη (18,8% των ψήφων), το Κόμμα των Φιλελευθέρων υπό τον Σοφοκλή Βενιζέλο (17,2% των ψήφων) και η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου (ΕΠΕΚ) υπό τον Νικόλαο Πλαστήρα (16,4% των ψήφων) σχεδόν ισοψήφησαν. Η αριστερά, η οποία κατήλθε στις εκλογές ως Δημοκρατική Παράταξη ήλθε πέμπτη, με μόλις 9,7% των ψήφων.

Δημοσιονομική και Νομισματική Σταθεροποίηση, 1951-1952

Από τα τέλη του 1951 η νομισματική πολιτική άρχισε να γίνεται έντονα περιοριστική. Ο περιορισμός της ξένης βοήθειας οδήγησε σε σημαντική μείωση της νομισματικής επέκτασης, αλλά και σε περαιτέρω μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Οι πιστωτικοί περιορισμοί έγιναν πιο σφικτοί, την ίδια στιγμή που η κυβέρνηση άρχισε να καταργεί αρκετούς από τους υπόλοιπους διοικητικούς περιορισμούς στη λειτουργία των αγορών.

Κατευθυντήρια γραμμή της νέας πιστωτικής πολιτικής ήταν η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συμμετοχή των εμπορικών τραπεζών στη χρηματοδότηση των παραγωγικών τομέων της οικονομίας, ώστε να ελαττωθεί η έκδοση χαρτονομίσματος.

Η μείωση του ρυθμού της νομισματικής επέκτασης οδήγησε σε μεγάλη πτώση του πληθωρισμού το 1952, καθώς συνέπεσε και με μεγάλη αύξηση της παραγωγής ορισμένων αγροτικών προϊόντων και τη μείωση των αποθεμάτων, καθώς και με τις πτωτικές τάσεις των διεθνών τιμών, μετά το τέλος του πολέμου της Κορέας. Οι πληθωριστικές προσδοκίες αποκλιμακώθηκαν γρήγορα, κάτι που είχε άμεση αντανάκλαση και στην αγορά χρυσών λιρών.

Ήδη από τα τέλη Φεβρουαρίου του 1952, η προσφορά και ζήτηση χρυσών λιρών είχαν εξισωθεί. Στη διάρκεια ενός μόνο μήνα, η τιμή της λίρας έπεσε κατά 20% περίπου, από τις 226.500 στις 180.000 δραχμές. Η περιοριστική νομισματική πολιτική της περιόδου 1951-52 είχε ως συνέπεια, από τη μια την επιβράδυνση της οικονομικής δραστηριότητας, και από την άλλη, συνέβαλε τα μέγιστα στην αποκλιμάκωση των πληθωριστικών προσδοκιών και της πληθωριστικής διαδικασίας γενικότερα.

Ωστόσο, η οικονομική βελτίωση, που είχε συντελεσθεί, δεν ήταν επαρκής. Παρέμεναν σημαντικές στρεβλώσεις στο σύστημα τιμών από τις επιδοτήσεις και τους αγορανομικούς και άλλους διοικητικούς ελέγχους. Επιπλέον, η μεγάλη διαφορά πληθωρισμού μεταξύ της Ελλάδας και των εμπορικών της εταίρων, στο διάστημα που είχε μεσολαβήσει από τις υποτιμήσεις του 1949 και του 1951, είχε προκαλέσει σημαντική απώλεια ανταγωνιστικότητας. Η μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας με τη σειρά της απαιτούσε τη διατήρηση σημαντικών ελέγχων στις διεθνείς συναλλαγές, εμποδίζοντας παράλληλα την ανάκαμψη της εγχώριας παραγωγής.

Από τις Κυβερνήσεις του Κέντρου στον Παπάγο

Μετά από μία σειρά βραχύβιων κυβερνήσεων συνασπισμού με εναλλαγές στην πρωθυπουργία των Βενιζέλου και Πλαστήρα, στις εκλογές της 16ης Νοεμβρίου του 1952 πρωθυπουργός αναλαμβάνει ο Αλέξανδρος Παπάγος, ιδρυτής ενός νέου κόμματος, του Ελληνικού Συναγερμού, το οποίο, με 49,2% των ψήφων, λόγω του πλειοψηφικού συστήματος που υιοθετήθηκε, πέτυχε μία από τις μεγαλύτερες κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες.

Επί 300 εδρών έλαβε 247, το 82,33% των εδρών. Ο συνασπισμός του Κόμματος των Φιλελευθέρων με την ΕΠΕΚ, έλαβε 34,2% των ψήφων, αλλά μόλις 51 έδρες. Η Ελληνική Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ) και το Λαϊκό Κόμμα έμειναν εκτός κοινοβουλίου.

Λόγω της πολιτικής αστάθειας που είχε προηγηθεί, στις εκλογές του 1952 ο Παπάγος είχε την υποστήριξη του Αμερικανικού παράγοντα αλλά κυρίως του Τύπου. Λόγω της ακυβερνησίας και της συχνής εναλλαγής κυβερνήσεων τα προηγούμενα χρόνια, υποστηρίχθηκε ακόμα και από εφημερίδες του φιλελεύθερου κεντρώου χώρου. Εναντίον της καθόδου του Παπάγου στη πολιτική ήταν ο Βασιλεύς, ο οποίος κατά τα φαινόμενα δεν τον εμπιστευόταν.

Ο Παπάγος ορκίστηκε Πρωθυπουργός στις 19 Νοεμβρίου 1952 και παρέμεινε στη θέση αυτή έως τον θάνατό του στις 4 Οκτωβρίου 1955, μετά από σύντομη ασθένεια. Η κυβέρνηση Παπάγου σηματοδότησε την απαρχή μιας περιόδου σχετικής πολιτικής σταθερότητας.

Αλέξανδρος Παπάγος (1883-1955)

Ο Αλέξανδρος Παπάγος (Αθήνα, 9 Δεκεμβρίου 1883 – Αθήνα, 4 Οκτωβρίου 1955) ήταν Έλληνας αξιωματικός του στρατού και πολιτικός που διετέλεσε Αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού (1936 - 1941), Αρχιστράτηγος των ελληνικών δυνάμεων κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο (1940 - 1941) και κατά την περίοδο 1949 - 1951 καθώς και Πρωθυπουργός της Ελλάδας κατά την περίοδο 1952 - 1955.

Παραιτήθηκε από το στράτευμα το 1951, εν όψει των εκλογών του 1951, ίδρυσε κόμμα, τον *Ελληνικό Συναγερμό* και μετέσχε στις εκλογές της 9ης Σεπτεμβρίου 1951, όπου συγκέντρωσε τη σχετική πλειοψηφία του 36,53% των ψήφων. Στις εκλογές της 16ης Νοεμβρίου του 1952 συγκέντρωσε το 49,2% των ψήφων και, λόγω του πλειοψηφικού συστήματος που υιοθετήθηκε, πέτυχε μία από τις μεγαλύτερες κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες και ανέλαβε πρωθυπουργός.

Υποτίμηση και Νομισματική Μεταρρύθμιση, 1953-1954

Μία από τις σημαντικότερες αποφάσεις οικονομικής πολιτικής που ελήφθησαν στην αρχή της περιόδου μετά τον εμφύλιο, ήταν η απόφαση για εκ νέου υποτίμηση της δραχμής και μία ακόμη νομισματική μεταρρύθμιση. Το 1953 δραχμή υποτιμήθηκε κατά 50% έναντι του δολαρίου και των άλλων νομισμάτων που ήταν συνδεδεμένα με αυτό.

Στις 9 Απριλίου 1953, η κυβέρνηση Παπάγου που προέκυψε από τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1952, προχώρησε σε υποτίμηση της δραχμής κατά 50%. Προηγήθηκε εισήγηση του Υπουργού Συντονισμού Σπύρου Μαρκεζίνη, και η σύμφωνη γνώμη της Νομισματικής Επιτροπής, του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου και της κυβέρνησης των ΗΠΑ, που έδινε την εξωτερική βοήθεια. Η τιμή του δολαρίου αναπροσαρμόσθηκε από τις 15.000 στις 30.000 δραχμές, με ανάλογες αυξήσεις για τα άλλα νομίσματα.

Η επιλογή αυτή ήταν κρίσιμη διότι επέτρεψε τη μετέπειτα επιδίωξη και διατήρηση νομισματικής σταθερότητας σε συνθήκες υψηλής διεθνούς ανταγωνιστικότητας για τα ελληνικά προϊόντα. Συνδυάστηκε με την ευρεία απελευθέρωση του ελληνικού διεθνούς εμπορίου και των αγορών γενικότερα, με την αξιόπιστη σύνδεση της δραχμής με το δολάριο στα πλαίσια του συστήματος σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods, με την περαιτέρω δημοσιονομική εξυγίανση και με περιοριστική νομισματική και πιστωτική πολιτική.

Επιπλέον, η υποτίμηση ήταν κάπως μεγαλύτερη από ό,τι χρειαζόταν για την αποκατάσταση της ισοδυναμίας της αγοραστικής δύναμης της δραχμής. Αυτό επέτρεψε την απορρόφηση, χωρίς ιδιαίτερες συνέπειες για τη διεθνή ανταγωνιστικότητα, των πληθωριστικών πιέσεων που αναπόφευκτα δημιουργεί μία υποτίμηση, λόγω της συνακόλουθης αύξησης των μισθών και των τιμών των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών.

Σημαντικό ρόλο στην αποδυνάμωση των πληθωριστικών προσδοκιών φαίνεται να έπαιξε και η νομισματική μεταρρύθμιση του Μαΐου του 1954, όταν ορίσθηκε η νέα δραχμή, που ισοδυναμούσε με 1.000 παλαιές. Η απόφαση να περικοπούν τρία μηδενικά από όλες τις νομισματικές αξίες σηματοδότησε τη νέα εποχή του χαμηλού πληθωρισμού και της αποκατάστασης της εμπιστοσύνης στη δραχμή.

Η Σύνδεση Δραχμής Δολαρίου, 1953-1973

Ταυτόχρονα με την υποτίμηση, η δραχμή συνδέθηκε με το δολάριο στα πλαίσια του διεθνούς νομισματικού συστήματος των σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods. Η σύνδεση αυτή ήταν αξιόπιστη λόγω της αναπροσαρμογής της ισοτιμίας που είχε προηγηθεί, των συνθηκών πολιτικής σταθερότητας που είχαν δημιουργηθεί, της διατήρησης του περιοριστικού χαρακτήρα της νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής, της περιορισμένης αύξησης του κόστους εργασίας και του πληθωρισμού, καθώς και της άμεσης βελτίωσης του ισοζυγίου πληρωμών μετά την υποτίμηση.

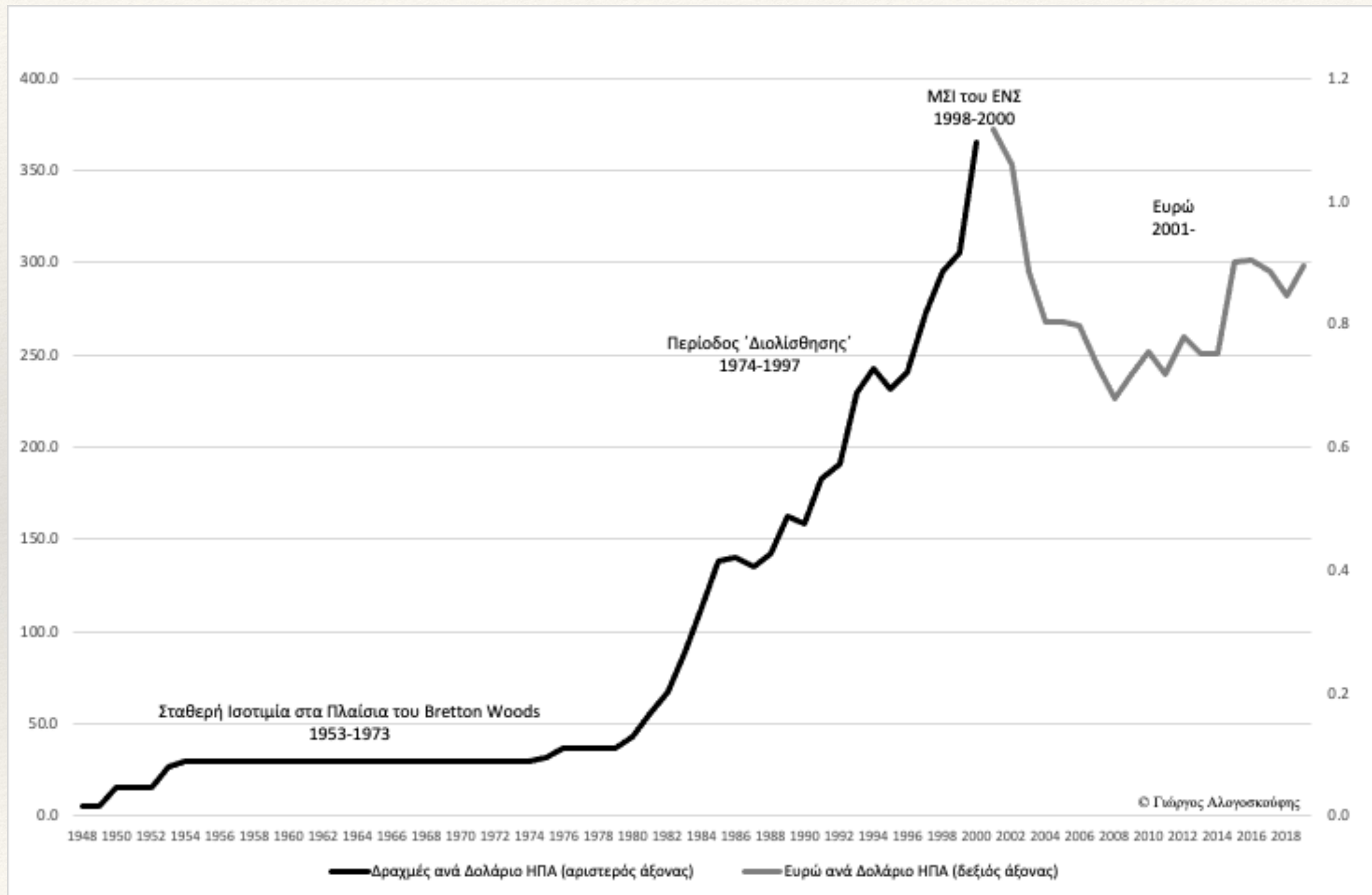
Η συμμετοχή της δραχμής στο σύστημα του Bretton Woods αποτελεί το μοναδικό ίσως παράδειγμα στην ιστορία της νεότερης Ελλάδας, που το νόμισμα ενσωματώθηκε σχετικά έγκαιρα και αξιόπιστα σε ένα διεθνές σύστημα σταθερών ισοτιμιών.

Όπως είδαμε στις προηγούμενες διαλέξεις, κάτι τέτοιο δεν κατέστη δυνατό στα τέλη του 19ου αιώνα, ούτε με τη Λατινική Νομισματική Ένωση, ούτε με το διεθνή κανόνα χρυσού, λόγω της υιοθέτησης της αναγκαστικής κυκλοφορίας και της παύσης της μετατρεψιμότητας.

Ούτε στην προσπάθεια αποκατάστασης του κανόνα χρυσού-συναλλάγματος στην περίοδο του μεσοπολέμου συμμετείχε έγκαιρα η δραχμή, λόγω των πολιτικών και νομισματικών αναστατώσεων της δεκαετίας του 1920.

Τέλος, όπως θα δούμε στις διαλέξεις που ακολουθούν, ούτε στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα μπόρεσε να συμμετάσχει η δραχμή στη δεκαετία του 1980.

Η εξέλιξη της ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας έναντι του δολαρίου των ΗΠΑ, 1948-2019

Η Οκταετία Καραμανλή, 1955-1963

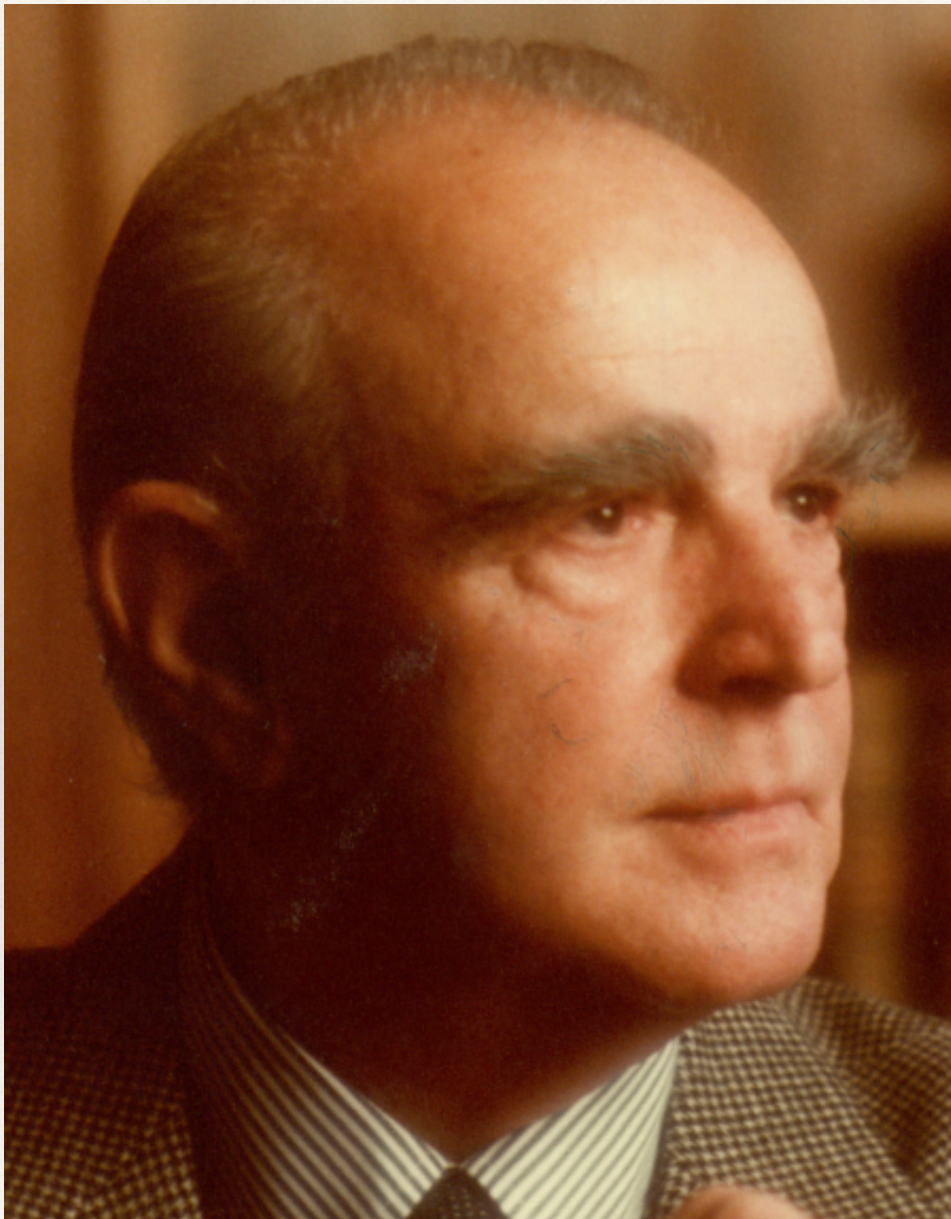
Στις 5 Οκτωβρίου του 1955, μετά τον θάνατο του Παπάγου, ο βασιλιάς Παύλος Α' , προκαλώντας γενική έκπληξη, ανέθεσε την εντολή σχηματισμού νέας κυβέρνησης από το κόμμα της πλειοψηφίας στον Κωνσταντίνο Καραμανλή, τον ηλικίας 48 ετών σχετικά άγνωστο Υπουργό Μεταφορών και Επικοινωνιών, αγνοώντας τους δύο αντιπροέδρους της κυβέρνησης Στέφανο Στεφανόπουλο και Παναγιώτη Κανελλόπουλο.

Έτσι, ο Καραμανλής έγινε για πρώτη φορά πρωθυπουργός σχηματίζοντας κυβέρνηση και εξασφαλίζοντας λίγο αργότερα κοινοβουλευτική πλειοψηφία στις εκλογές του 1956, οπότε σχημάτισε νέα κυβέρνηση. Σε αυτές τις εκλογές επανίδρυσε το κόμμα του Συναγερμού με το νέο όνομα Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (Ε.Ρ.Ε.) και με αυτό κέρδισε την πρώτη του κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

Ο Καραμανλής παρέμεινε πρωθυπουργός για σχεδόν μία οκταετία, έχοντας κερδίσει εκλογές και το 1958 και το 1961. Παραιτήθηκε στις 19 Ιουνίου του 1963 μετά από διαφωνία του με τον Βασιλέα Παύλο Α'.

Η οκταετία Καραμανλή συνδέθηκε με την αποκατάσταση της πολιτικής, δημοσιονομικής και νομισματικής σταθερότητας και την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας.

Κωνσταντίνος Καραμανλής (1907-1998)

Ο Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής υπήρξε ένας από τους πιο σημαντικούς πολιτικούς της νεώτερης Ελλάδας.

Γεννήθηκε το 1907 στο χωριό Κιούπκιοϊ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (σημερινή Πρώτη Σερρών). Ήταν πρωτότοκος γιος δημοδιδασκάλου, του Γεώργιου Καραμανλή, ο οποίος πολέμησε στο Μακεδονικό Αγώνα και στη συνέχεια ασχολήθηκε με την καλλιέργεια και το εμπόριο καπνού. Σπούδασε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1925-1929).

Διετέλεσε έξι φορές Πρωθυπουργός της Ελλάδας (1955, 1956-58, 1958-61, 1961-63, 1974-1977, 1977-1980) και δύο φορές Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας (1980-1985, 1990-95).

Ανάμεσα στα επιτεύγματά του περιλαμβάνονται η ταχεία οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος την περίοδο 1955-1963, η ομαλή αποκατάσταση της Δημοκρατίας το 1974 και η θεμελίωση της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, η εθνική συμφιλίωση με την νομιμοποίηση του ΚΚΕ (1974) και η είσοδος της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (1981), παρά τις αντιδράσεις εντός και εκτός της Ελλάδας.

Οικονομική Στρατηγική των Κυβερνήσεων Καραμανλή, 1955-1963

Από το 1951 έως το 1955 οι κυβερνήσεις του Κέντρου και του Συναγερμού είχαν επιτύχει τη σταθεροποίηση των δημοσίων οικονομικών, εν όψει της περικοπής της αμερικανικής βοήθειας και τη νομισματική σταθεροποίηση μετά την υποτίμηση της δραχμής του 1953 και την νομισματική μεταρρύθμιση του 1954.

Η στρατηγική των κυβερνήσεων Καραμανλή για την ανάπτυξη βασίστηκε στο δόγμα της πολιτικής, δημοσιονομικής και νομισματικής σταθερότητας.

Η ελληνική οικονομία έπρεπε να κινηθεί σε πλαίσιο σταθερότητας, χωρίς πληθωρισμό και ελλείμματα του δημόσιου τομέα, να αυξήσει την παραγωγικότητά της και να αναζητήσει κεφάλαια για μεγάλα επενδυτικά σχέδια.

Οι αμοιβές θα κινούνταν αυξητικά, αλλά ο ρυθμός της αύξησης των μισθών και των ημερομισθίων δεν θα υπερέβαινε αλλά θα υπολείπεται κατά τι του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας, ώστε να δημιουργούνται τα αναγκαία κίνητρα για επενδύσεις.

Το κράτος θα έπαιζε παρεμβατικό ρόλο, έχοντας στη διάθεσή του ποικίλα μέσα. Έχοντας υπό τον έλεγχό του το μεγαλύτερο μέρος του τραπεζικού συστήματος, θα ρύθμιζε με νομισματικά αλλά και πιστωτικά μέτρα τη ροή των αποταμιεύσεων ώστε να χρηματοδοτούνται επενδύσεις στις υποδομές και τη μεταποίηση.

Θα αναζητούσε ξένους επενδυτές, στους οποίους θα παρείχε ευνοϊκούς όρους, ενώ σε περιπτώσεις απροθυμίας θα αναλάμβανε το ίδιο τη σύσταση βασικών βιομηχανιών.

Έως το 1963 το ελληνικό οικονομικό τοπίο είχε μεταβληθεί και η Ελλάδα είχε εξελιχτεί σε μία ταχέως αναπτυσσόμενη χώρα

Οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν δεν ανέστρεψαν, αν και προσάρμοσαν σε ορισμένα σημεία αυτή τη στρατηγική.

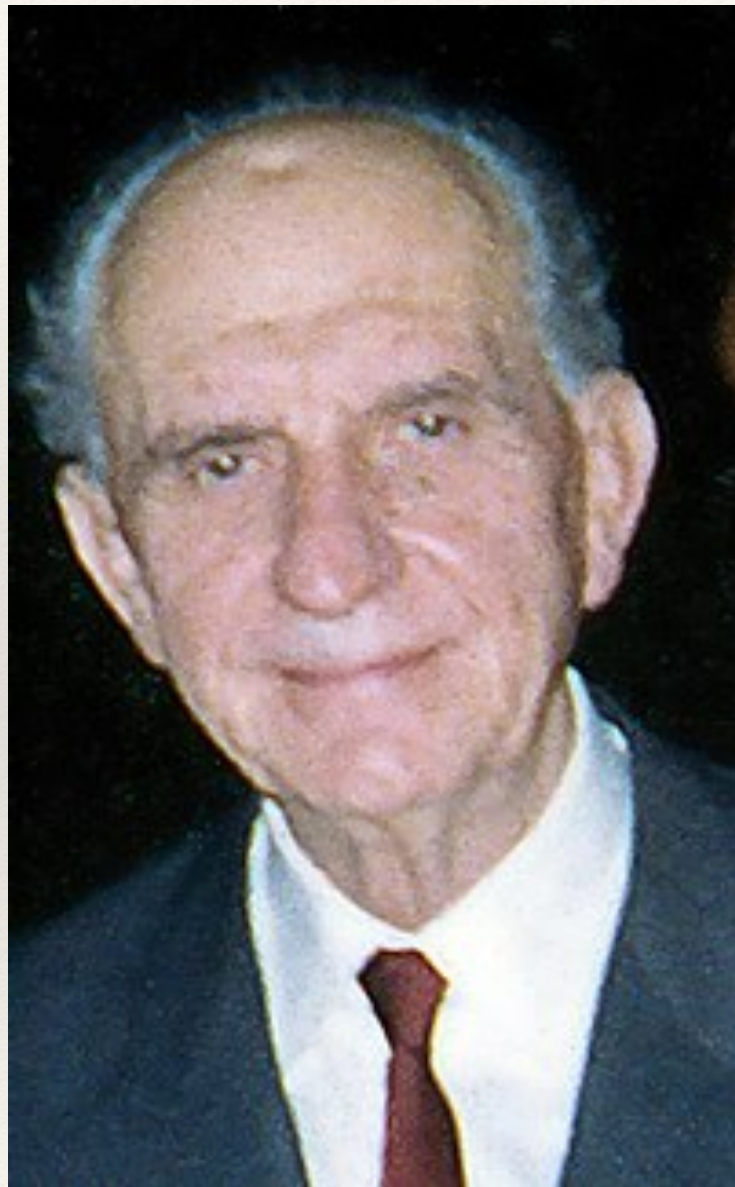
Οι Κυβερνήσεις της Ένωσης Κέντρου

Στις εκλογές της 3ης Νοεμβρίου 1963, η Ένωση Κέντρου υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου απέσπασε τη σχετική πλειοψηφία. Ο Παπανδρέου έλαβε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης, και ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή, με τη σύμπραξη της ΕΔΑ. Ωστόσο, καθώς δεν επιθυμούσε να στηρίζεται στις ψήφους της αριστεράς, παραιτήθηκε, αφού είχε προχωρήσει σε κάποιες παροχές, ζητώντας την προκήρυξη νέων εκλογών. Στις εκλογές της 16ης Φεβρουαρίου 1964 απέσπασε την απόλυτη πλειοψηφία με 52,7% και 170 έδρες στο Κοινοβούλιο.

Οι κυβερνήσεις Παπανδρέου προχώρησαν σε μέτρα πολιτικής φιλελευθεροποίησης, αναδιανομής του εισοδημάτος προς όφελος των μισθωτών και στη θέσπιση της δωρεάν Παιδείας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Δεν μετέβαλλαν όμως τις βασικές κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής.

Ο Παπανδρέου παρέμεινε ως Πρωθυπουργός έως τις 15 Ιουλίου 1965, όταν παραιτήθηκε μετά από σύγκρουση με τον νέο Βασιλέα, Κωνσταντίνο Β'. Μετά την παραίτησή του ακολούθησε ο διορισμός από τον Κωνσταντίνο, διαδοχικών πρωθυπουργών από την ίδια την Ένωση Κέντρου, για να τον αντικαταστήσει. Τα στελέχη αυτά καθώς και οι υποστηρικτές τους αποκλήθηκαν αποστάτες. Ακολούθησε μία διετής περίοδος πολιτικών συγκρούσεων και αστάθειας, που τελικά διευκόλυνε το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967.

Γεώργιος Παπανδρέου, 1888-1968

Ο Γεώργιος Παπανδρέου (13 Φεβρουαρίου 1888 - 1 Νοεμβρίου 1968) υπήρξε επιφανής Έλληνας πολιτικός.

Γεννήθηκε ως Γεώργιος Σταυρόπουλος στο Καλέντζι Αχαΐας το 1888 και ήταν το τρίτο παιδί του πρωτοπρεσβύτερου Ανδρέα Σταυρόπουλου και της συζύγου του Παγώνας. Σπούδασε νομική στην Αθήνα και πολιτικές επιστήμες στο Βερολίνο.

Διετέλεσε τρεις φορές Πρωθυπουργός της Ελλάδας (1944-1945, 1963, 1964-1965), Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης τα χρόνια 1950-1952 και πολλές φορές Υπουργός, με πρώτη υπουργική θητεία στην κυβέρνηση που προέκυψε από το πραξικόπημα του 1922. Υπήρξε φίλος, συνεργάτης και διευθυντής του πολιτικού γραφείου του Ελευθερίου Βενιζέλου.

Προς τας δυσμάς του βίου του απέκτησε το προσωνύμιο 'Γέρος της Δημοκρατίας'. Παρά το ότι οι πρωθυπουργικές θητείες του υπήρξαν σύντομες, συνδέθηκε με την πολιτική φιλελευθεροποίηση του 1963-65 και την καθιέρωση της δωρεάν παιδείας σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης.

Το Πραξικόπημα του 1967 και η Επταετής Δικτατορία

Στις 21 Απριλίου 1967, και ενώ είχαν προκηρυχθεί εκλογές για τις 28 Μαΐου, αξιωματικοί του στρατού υπό την ηγεσία του συνταγματάρχη Γεωργίου Παπαδόπουλου κατέλαβαν την εξουσία με πραξικόπημα καταλύοντας τη δημοκρατία. Από το 1967 ως το 1974 η Ελλάδα κυβερνήθηκε από στρατιωτική δικτατορία. Η περίοδος της δικτατορικής διακυβέρνησης διήρκεσε μέχρι τις 23 Ιουλίου 1974, δηλαδή επτά χρόνια.

Στη διάρκεια της επταετίας σχηματίστηκαν τέσσερις δικτατορικές κυβερνήσεις: η Κυβέρνηση Κωνσταντίνου Κόλλια 1967, η Κυβέρνηση Γεωργίου Παπαδόπουλου 1967, η Κυβέρνηση Σπύρου Μαρκεζίνη 1973 και η Κυβέρνηση Αδαμαντίου Ανδρουτσόπουλου 1973.

Μετά την εξέγερση του Πολυτεχνείου το Νοέμβριο του 1973 και τη βίαιη καταστολή της, ένα νέο πραξικόπημα υπό τον ταξίαρχο Δημήτριο Ιωαννίδη ανέτρεψε τον Παπαδόπουλο, ισχυρό άνδρα του καθεστώτος έως τότε. Το καθεστώς του Ιωαννίδη “κατέρρευσε” στις 24 Ιουλίου του 1974 κάτω από το βάρος της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, μετά από πραξικόπημα που είχε ανατρέψει τον Πρόεδρο της Κύπρου Μακάριο. Η κυβέρνηση Ανδρουτσόπουλου, που είχε αναλάβει μετά το πραξικόπημα του Ιωαννίδη, υπό την πίεση της επαπειλούμενης πολεμικής σύρραξης με την Τουρκία ουσιαστικά εγκατέλειψε την εξουσία το πρωί της 23ης Ιουλίου 1974.

Με πρωτοβουλία του ‘Προέδρου της Δημοκρατίας’ του καθεστώτος Φαίδωνα Γκιζίκη και των Αρχηγών των Ενόπλων Δυνάμεων, μετά από σύσκεψη με πολιτικούς της προδικτατορικής περιόδου και άλλους παράγοντες της δημόσιας ζωής, προσεκλήθη ο Κωνσταντίνος Καραμανλής να αναλάβει ως Πρωθυπουργός το σχηματισμό νέας Κυβέρνησης.

Η Στρατηγική της Οικονομικής Ανάπτυξης, 1953-1973

Η εντυπωσιακή πορεία της ελληνικής οικονομίας στην εικοσαετία 1953-1973 δεν οφείλεται βέβαια μόνο στην υποτίμηση του 1953 ή στη συμμετοχή της δραχμής στο σύστημα του Bretton Woods. Οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε τρεις κυρίως παράγοντες.

Πρώτον, στο γεγονός ότι υιοθετήθηκε μία συνεπής στρατηγική προώθησης των παραγωγικών επενδύσεων και της οικονομικής ανάπτυξης.

Δεύτερον, στο ότι το αυταρχικό, αλλά δημοκρατικό έως το 1967, μετεμφυλιακό καθεστώς, εξασφάλισε για μεγάλο διάστημα την κοινωνική ειρήνη, παρά τις αδυναμίες του και τις εσωτερικές αντιφάσεις του.

Τέλος, στο γεγονός ότι υπήρξε συνέχεια στους θεσμούς και συνέπεια στην οικονομική πολιτική.

Η οικονομική ανάπτυξη δεν έγινε σε βάρος της ιδιωτικής κατανάλωσης, η οποία αυξήθηκε εντυπωσιακά στην υπό εξέταση περίοδο.

Ασφαλώς, η ραγδαία βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, μέσω της αύξησης της εισοδημάτων και της κατανάλωσης, συνέβαλε τα μέγιστα στην αποδοχή του υφιστάμενου κοινωνικού και πολιτικού συστήματος, ακόμη και όταν το καθεστώς έχασε τη δημοκρατική του νομιμοποίηση, όπως στην περίοδο της δικτατορίας.

Κράτος και Οικονομική Ανάπτυξη, 1953-1973

Το οικονομικό καθεστώς της περιόδου ήταν κάθε άλλο παρά φιλελεύθερο. Στο πλαίσιο μιας μεικτής οικονομίας, το κράτος διαδραμάτιζε κεντρικό συντονιστικό και παρεμβατικό ρόλο, έχοντας στη διάθεσή του ποικίλα διοικητικά, οικονομικά και νομισματικά μέσα.

Έχοντας υπό τον έλεγχό του το μεγαλύτερο μέρος του τραπεζικού συστήματος, ρύθμιζε με πιστωτικά μέτρα τη ροή των αποταμιεύσεων ώστε να χρηματοδοτούνται επενδύσεις στις υποδομές (το οδικό δίκτυο) και στη μεταποίηση. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα ελεγχόταν αυστηρά μέσω της Νομισματικής Επιτροπής, μιας κυβερνητικής επιτροπής η οποία συνεδρίαζε στην Τράπεζα της Ελλάδος. Οι τραπεζικές πιστώσεις διοχετεύονταν σε μεγάλες επιχειρήσεις και δημόσια επενδυτικά έργα με χαμηλά επιτόκια.

Επιπλέον, δημιουργήθηκε ένας μεγάλος αριθμός κυβερνητικών υπηρεσιών και φορέων, ενώ η δραστηριότητα των συνδικαλιστικών οργανώσεων ήταν σε μεγάλο βαθμό υπό κυβερνητικό έλεγχο.

Ωστόσο, ο άμεσος ρόλος του κράτους στην παραγωγή ήταν σχετικά μικρός, εκτός των τομέων της δημόσιας διοίκησης, των τραπεζών, της ηλεκτρικής ενέργειας, των τηλεπικοινωνιών και κάποιων άλλων υπηρεσιών κοινής ωφέλειας. Οι περισσότερες τιμές καθορίζονταν ελεύθερα, αν και οι τιμές των «ειδών πρώτης ανάγκης» υπόκεινταν σε ελέγχους. Σε μια εποχή χαμηλού πληθωρισμού, αυτοί οι έλεγχοι δεν φαίνεται να προκαλούσαν ιδιαίτερες στρεβλώσεις. Στο εξωτερικό εμπόριο, οι εγχώριες επιχειρήσεις απολάμβαναν σημαντική προστασία, παρά τη σταδιακή μείωση των δασμών, λόγω της συμμετοχής της Ελλάδας στη GATT και, μετά το 1961, τη συμφωνία σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ (νυν Ε.Ε.).

Ο άμεσος έλεγχος του εργατικού συνδικαλισμού από την κυβέρνηση συνέβαλε στην εργασιακή ειρήνη και τη συγκράτηση των μισθών. Αποτέλεσμα αυτού ήταν ότι οι αμοιβές κινούνταν μεν αυξητικά, αλλά ο ρυθμός της αύξησης των πραγματικών μισθών και των ημερομισθίων να υστερεί ελαφρά του ρυθμού αύξησης της παραγωγικότητας, ώστε να δημιουργούνται επιπλέον κίνητρα για επενδύσεις.

Επιπλέον, το κράτος έπαιζε καθοριστικό ρόλο στην αναζήτηση ξένων επενδυτών, στους οποίους παρείχε κατά περίπτωση ευνοϊκούς όρους και κίνητρα, ενώ σε περιπτώσεις απροθυμίας ιδιωτών επενδυτών αναλάμβανε το ίδιο τη σύσταση βασικών βιομηχανιών.

Αυτά τα θεσμικά χαρακτηριστικά ήταν μεταξύ των κρίσιμων καθοριστικών παραγόντων του υψηλού ρυθμού ανάπτυξης της Ελλάδας κατά την περίοδο 1953-73.

Ο Μετασχηματισμός της Ελληνικής Οικονομίας

Μεταξύ 1952 και 1973 συνέβη ένας εντυπωσιακός μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας, με εντυπωσιακούς ρυθμούς μεγέθυνσης, κυρίως στη μεταποίηση.

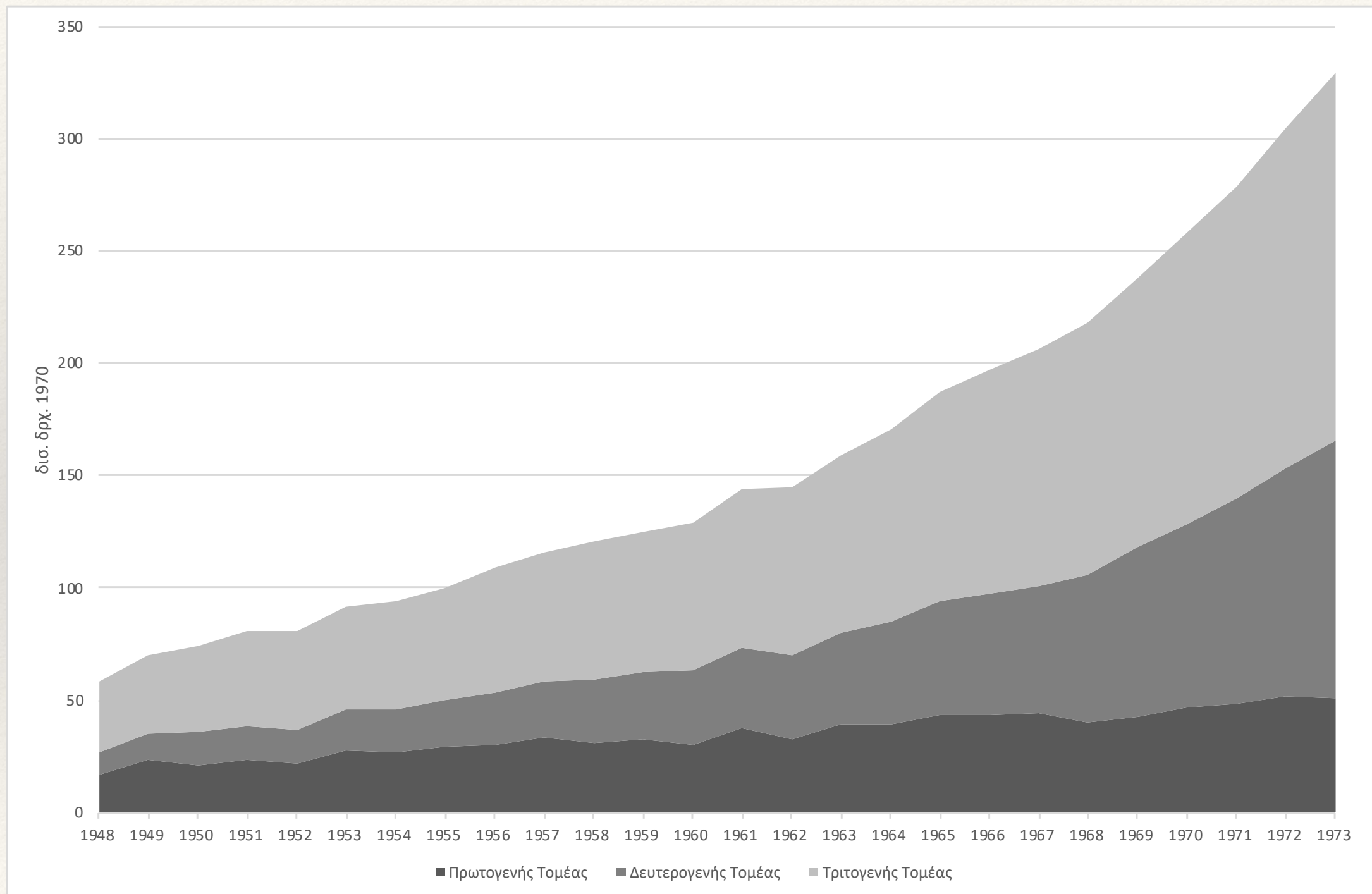
Το 1949, το ένα τρίτο σχεδόν (33.5%) του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) προερχόταν από τον πρωτογενή τομέα (αγροτικές δραστηριότητες), ενώ οι υπηρεσίες συνεισέφεραν σχεδόν το μισό ΑΕΠ (49.9%). Μόνο το ένα έκτο του ΑΕΠ (16.6%) οφειλόταν στη δευτερογενή παραγωγή (ορυκτά, μεταποίηση, κατασκευές).

Το 1973, η σύνθεση του ΑΕΠ είχε αλλάξει ριζικά. Η δευτερογενής παραγωγή είχε πάρει τη θέση της πρωτογενούς και αντιστοιχούσε σε περισσότερο από το ένα τρίτο του ΑΕΠ (34,7%), ενώ η αγροτική παραγωγή αντιστοιχούσε στο ένα έκτο (16.6%). Οι υπηρεσίες είχαν μειώσει ελαφρά τη σχετική τους θέση, συνεισφέροντας το μισό σχεδόν ΑΕΠ (49,7%).

Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης του πραγματικού ΑΕΠ στην περίοδο 1953-1973 ήταν 7,0%. Αυτό οφείλεται κυρίως στην μεγέθυνση της δευτερογενούς παραγωγής, που αυξανόταν με μέσο ετήσιο ρυθμό 10,2%. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης της πρωτογενούς παραγωγής (γεωργίας) στην ίδια περίοδο ήταν κάτω του μέσου όρου για το συνολικό πραγματικό ΑΕΠ, στο 4,6%, ενώ ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεγέθυνσης της τριτογενούς παραγωγής (υπηρεσιών) ήταν 6,6%, χαμηλότερος αλλά πολύ κοντά στο μέσο όρο για το συνολικό πραγματικό ΑΕΠ.

Η ενίσχυση της δευτερογενούς παραγωγής ήταν μία συνειδητή επιλογή της οικονομικής πολιτικής, και προωθήθηκε με όλα τα μέσα που είχαν στη διάθεσή τους οι τότε κυβερνήσεις.

Η Εξέλιξη του Πραγματικού ΑΕΠ στον Πρωτογενή, Δευτερογενή και Τριτογενή Τομέα

Πρώτα Σχέδια Οικονομικής Ανάπτυξης, 1948-1952

Μεταξύ των ετών 1947 και 1952 καταρτίστηκαν τα πρώτα προγράμματα οικονομικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης. Η εφαρμογή τους ήταν μερική και η επιτυχία τους ανάλογη. Εκτός από διάφορες μελέτες του Τεχνικού Επιμελητηρίου, του Οργανισμού Ανασυγκρότησης, της UNRRA και διαφόρων ανεξάρτητων επιστημονικών ομάδων, μέχρι το 1948 δεν υπήρχε μακροπρόθεσμο σχέδιο για την στρατηγική οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας.

Ένα προσχέδιο για την εκμετάλλευση του σχεδίου Marshall, που είχε εκπονήσει μία κυβερνητική επιτροπή υπό τον Αλέξανδρο Διομήδη, έδινε έμφαση στην εκτέλεση εγγειοβελτιωτικών, συγκοινωνιακών και υδροηλεκτρικών έργων, καθώς και στη δημιουργία σιδηροβιομηχανίας. Την Επιτροπή Διομήδη διαδέχθηκε το Ανώτατο Συμβούλιο Ανασυγκρότησης, που εκπόνησε το Προσωρινόν Μακροπρόθεσμον Πρόγραμμα Οικονομικής Ανορθώσεως της Ελλάδος, 1948-1952. Το πρόγραμμα υποβλήθηκε στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ), πρόδρομο του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ), στο Παρίσι, προκειμένου να χρηματοδοτηθεί από την αμερικανική βοήθεια (Σχέδιο Marshall) κατά το μεγαλύτερο μέρος.

Στο τέλος του 1952, το πρόγραμμα προέβλεπε αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής σε επίπεδο υπερδιπλάσιο του προπολεμικού επιπέδου και αύξηση κατά 20% της γεωργικής παραγωγής. Το πρόγραμμα αυτό, όπως και ένα ακόμη πρόγραμμα του 1952, σε μικρό μόνο μέρος ακολουθήθηκαν ως προς τους ποσοτικούς τους στόχους. Οι αποκλίσεις οφείλονταν στο ότι η αμερικανική βοήθεια ήταν μικρότερη από τις προβλέψεις, αλλά και στο ότι οι στόχοι που είχαν τεθεί ήταν αρκετά φιλόδοξοι, δεδομένων των υφισταμένων οργανωτικών, διοικητικών και χρηματοδοτικών περιορισμών.

Αυτό που έχει μεγάλη σημασία δεν είναι τόσο οι ποσοτικοί στόχοι, όσο η γενική κατεύθυνση αυτών των προγραμμάτων, που σε μεγάλο βαθμό είχε επηρεασθεί και από τις εκθέσεις του FAO (Οργανισμός Τροφίμων και Γεωργίας των Ηνωμένων Εθνών, Νοέμβριος 1946) και της επιτροπής Porter (Αποστολή από το Αμερικανικό Υπουργείο Εξωτερικών, Ιανουάριος-Μάρτιος 1947).

Η Έκθεση Βαρβαρέσου και το Πρόγραμμα του 1953

Στις αρχές του 1952, η τότε κυβέρνηση είχε αναθέσει στον Κυριάκο Βαρβαρέσο την εκπόνηση έκθεσης σχετικά με το πρόβλημα της οικονομικής ανόρθωσης της χώρας (βλ. Βαρβαρέσος 1952). Η έκθεση Βαρβαρέσου εξέφραζε απαισιοδοξία για το κατά πόσον η οικονομική ανάπτυξη θα μπορούσε να προέλθει από τη μεταποίηση και τις υπηρεσίες. Επεσήμανε ότι ως στόχος της οικονομικής ανόρθωσης της χώρας θα έπρεπε να τεθεί η ανάπτυξη της γεωργίας, διατηρώντας έτσι την προπολεμική οικονομική ισορροπία. Θεωρούσε ως ανέφικτο το στόχο της εκβιομηχάνισης αφού βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, όπως η στενότητα πρώτων υλών, κεφαλαίων και υποδομών, λειτουργούν ως τροχοπέδη στην αναπτυξιακή διαδικασία.

Η έκθεση Βαρβαρέσου δεν υιοθετήθηκε εν τέλει. Αντίθετα, το 1953, μετά την υποτίμηση, υιοθετήθηκε ένα πιο ρεαλιστικό μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα, βασισμένο στα έργα υποδομής που μπορούσαν να χρηματοδοτηθούν με βάση τους υπάρχοντες πόρους. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην παραγωγή ενέργειας και στα εγγειοβελτιωτικά έργα. Επίσης, ορίστηκε ως προτεραιότητα η προώθηση βιομηχανιών που θα βασίζονταν στην εκμετάλλευση των εγχώριων πρώτων υλών, καθώς και η προσέλκυση άμεσων ξένων επενδύσεων.

Για τον τελευταίο αυτό στόχο καθιερώθηκε ειδικό νομοθετικό καθεστώς, ο νόμος 2687 της 31ης Οκτωβρίου 1953, *Περί Επενδύσεων και Προστασίας Κεφαλαίων Εξωτερικού*. Ο νόμος αυτός, ο οποίος αποτέλεσε βασικό στοιχείο του αναπτυξιακού οπλοστασίου, παρείχε πλήρη και συνταγματικά κατοχυρωμένη προστασία στα κεφάλαια από το εξωτερικό. Με βάση το νόμο αυτό, στη δεκαετία 1957-1966 εισήχθησαν στην Ελλάδα περίπου \$500 εκ., που επενδύθηκαν στους τομείς της επεξεργασίας μετάλλου (Αλουμίνιο της Ελλάδος και Ανώνυμη Ελληνική Εταιρία Χάλυβος κ.α.), στη ναυπηγοεπισκευαστική βιομηχανία (Ελληνικά Ναυπηγεία, Ναυπηγεία Λάτση, Ναυπηγεία Ελευσίνος), στις αερομεταφορές (Ολυμπιακή Αεροπορία), σε χημικές βιομηχανίες (Ανώνυμος Ελληνική Πετροχημική Βιομηχανία, Βιομηχανία Φωσφορικών Λιπασμάτων, Χημικά Βιομηχανία Βορείου Ελλάδος, ΕΘΥΛ Ελλάς), σε διύλιστήρια πετρελαίου (ESSO) και στη βιομηχανία τσιμέντου (Α.Γ.Ε.Τ.).

Σημαντικό ρόλο στην προώθηση των επενδύσεων έπαιξε επίσης ο νόμος 3323/1955, που καθιέρωσε το φόρο εισοδήματος και θέσπισε ειδικά φορολογικά κίνητρα για τα μη διανεμόμενα κέρδη των επιχειρήσεων.

Προκειμένου να υποβοηθηθεί η προσέλκυση ξένων επενδύσεων, η κυβέρνηση άρχισε προσπάθειες διακανονισμού του εξωτερικού δημόσιου χρέους, ενώ προχώρησε και σε διακρατικές συμφωνίες για την προμήθεια κεφαλαιακού εξοπλισμού.

Το Πενταετές Πρόγραμμα του 1960 και η Συμφωνία Σύνδεσης με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες

Οι κατευθύνσεις του προγράμματος του 1953 ακολουθήθηκαν και μετά το 1955, από τις διαδοχικές κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή, που διαδέχθηκε τον Παπάγο.

Ο Καραμανλής έδωσε μεγάλη έμφαση στις επενδύσεις υποδομής και ιδιαίτερα στη βελτίωση του οδικού δικτύου. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 εξαγγέλθηκε το νέο Πενταετές Πρόγραμμα Οικονομικής Αναπτύξεως της Χώρας, 1960-1964, και ακολούθησε αργότερα σειρά άλλων προγραμμάτων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το Πενταετές του 1960 για πρώτη φορά έθεσε ως στόχο την ενεργότερη συμμετοχή της χώρας στη διαδικασία ολοκλήρωσης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας. Το 1957 είχε υπογραφεί στη Ρώμη η Συνθήκη ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ).

Το 1961, η Ελλάδα έθεσε τις βάσεις της συμμετοχής της σε αυτήν, με την υπογραφή στην Αθήνα της συμφωνίας τελωνειακής ένωσης της χώρας με τις χώρες της ΕΟΚ.

Η Αναπτυξιακή Πολιτική 1963-1973

Η στρατηγική της οικονομικής ανάπτυξης παρέμεινε η ίδια, στις βασικές της γραμμές, και με τις κυβερνήσεις της Ένωσης Κέντρου μετά το 1963.

Παρά το ότι οι κυβερνήσεις αυτές έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση στην αύξηση των μισθών και την επέκταση του κοινωνικού κράτους, η βασική τους οικονομική στρατηγική είχε μικρές μόνο διαφορές από αυτή των προκατόχων τους. Τόσο οι αναπτυξιακές προτεραιότητες όσο και το φορολογικό πλαίσιο παρέμειναν αμετάβλητα. Ωστόσο, οι αυξήσεις των πραγματικών μισθών, πέραν της αύξησης της παραγωγικότητας, οδήγησαν σε αύξηση της καταναλωτικής δαπάνης και μείωση της διεθνούς ανταγωνιστικότητας, με αποτέλεσμα αύξηση του πληθωρισμού και διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Πιο σημαντική μεταβολή στις προτεραιότητες της οικονομικής πολιτικής υπήρξε κατά την περίοδο της επταετούς δικτατορίας που εγκαθιδρύθηκε μετά το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου του 1967.

Ήδη, η πολιτική αστάθεια που επικράτησε μετά την παραίτηση της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου το 1965, είχε ως συνέπεια την επιβράδυνση των επενδύσεων κατά το 1966. Η επιβολή της δικτατορίας το 1967 οδήγησε αρχικά σε περαιτέρω πτώση των επενδύσεων.

Ωστόσο, μετά το 1968, με τη βοήθεια και της ευνοϊκής διεθνούς οικονομικής συγκυρίας, ακολουθήθηκε μία έντονα επεκτατική μακροοικονομική πολιτική. Αυτή, σε συνδυασμό με τη μεγάλη ανάπτυξη της διεθνούς οικονομίας στα τέλη της δεκαετίας του 1960, είχε ως αποτέλεσμα την επιτάχυνση των ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης και, σε συνδυασμό με τη μετανάστευση, τη θεαματική πτώση της ανεργίας. Η μακροοικονομική πολιτική της δικτατορίας βασίσθηκε στις ακόμη πιο υψηλές δημόσιες επενδύσεις, στην ενίσχυση των επενδύσεων σε κατοικίες και στην ενίσχυση των επενδύσεων στον κλάδο του τουρισμού. Κατά τα άλλα, ακολουθήθηκαν οι γενικές κατευθύνσεις της αναπτυξιακής στρατηγικής που είχε επιλεγεί στις αρχές της δεκαετίας του 1950.

Η Υπερβολικά Επεκτατική Μακροοικονομική Πολιτική της Δικτατορίας

Η ιδιαίτερα επεκτατική οικονομική πολιτική της δικτατορίας επέφερε αρνητικές επιπτώσεις στη λειτουργία της οικονομίας που άρχισαν ήδη να εμφανίζονται από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 και έγιναν περισσότερο αισθητές στην πρώτη μεταδικτατορική περίοδο.

Ο επεκτατικός προσανατολισμός της πιστωτικής πολιτικής (κυρίως σε οικοδομικές και τουριστικές δραστηριότητες) σε συνδυασμό με την χαλάρωση της δημοσιονομικής πολιτικής δεν συνεισέφεραν ιδιαίτερα στη βελτίωση της διάρθρωσης της παραγωγής.

Αντιθέτως, αύξησαν περαιτέρω τις καταναλωτικές δαπάνες, ενισχύοντας τις πιέσεις στο ισοζύγιο πληρωμών και στον πληθωρισμό.

Ο υψηλός ρυθμός αύξησης των εισαγωγών προκάλεσε έντονες πιέσεις στο ήδη ελλειμματικό ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, και η υπερβολική επέκταση της συνολικής ζήτησης ενίσχυσε τις πληθωριστικές πιέσεις.

Η Αγορά Εργασίας και οι Εξελίξεις στους Πραγματικούς Μισθούς

Σημαντικό ρόλο στην εντυπωσιακή πορεία των επενδύσεων έπαιξε και το καθεστώς της αγοράς εργασίας.

Αυτό βασιζόταν στον κυβερνητικό έλεγχο της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ) στα πλαίσια του αυταρχικού μετεμφυλιακού πολιτικού καθεστώτος. Παρά το ότι το καθεστώς αυτό είχε σημαντικά κοινωνικά και πολιτικά μειονεκτήματα, καθώς ήταν συνέπεια της έκβασης του εμφυλίου πολέμου, γεγονός είναι ότι στην περίοδο που λειτούργησε συνέβαλε σημαντικά στη συγκράτηση των μισθολογικών αυξήσεων, στα πλαίσια της αύξησης της παραγωγικότητας.

Το καθεστώς εργασιακών σχέσεων στην περίοδο 1953-1973 είχε θετικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη της οικονομίας, καθώς παρείχε εγγυήσεις στις επιχειρήσεις και τους επενδυτές ότι η απόδοση της επένδυσής τους δεν κινδύνευε από μελλοντικές μισθολογικές αυξήσεις που θα υπερέβαιναν την αύξηση της παραγωγικότητας.

Αυτό που σε άλλες χώρες της Δυτικής Ευρώπης κατέστη δυνατό στην ίδια περίοδο μέσω συναινετικών θεσμών, που ευνοούσαν τη συνεργασία εργαζομένων, εργοδοτών και κυβερνήσεων, στην Ελλάδα έγινε μέσω του κυβερνητικού ελέγχου του εργατικού κινήματος.

Προφανώς, ο έλεγχος αυτός έγινε ασφυκτικός κατά την περίοδο της δικτατορίας, όταν απαγορεύθηκαν οι απεργίες.

Σε κάθε περίπτωση, παρά τα αναπτυξιακά του πλεονεκτήματα στην περίοδο αυτή, το καθεστώς αυτό των εργασιακών σχέσεων δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ούτε γενικότερα επιθυμητό αλλά ούτε και μακροχρόνια διατηρήσιμο.

Εξελίξεις στο Ισοζύγιο Πληρωμών

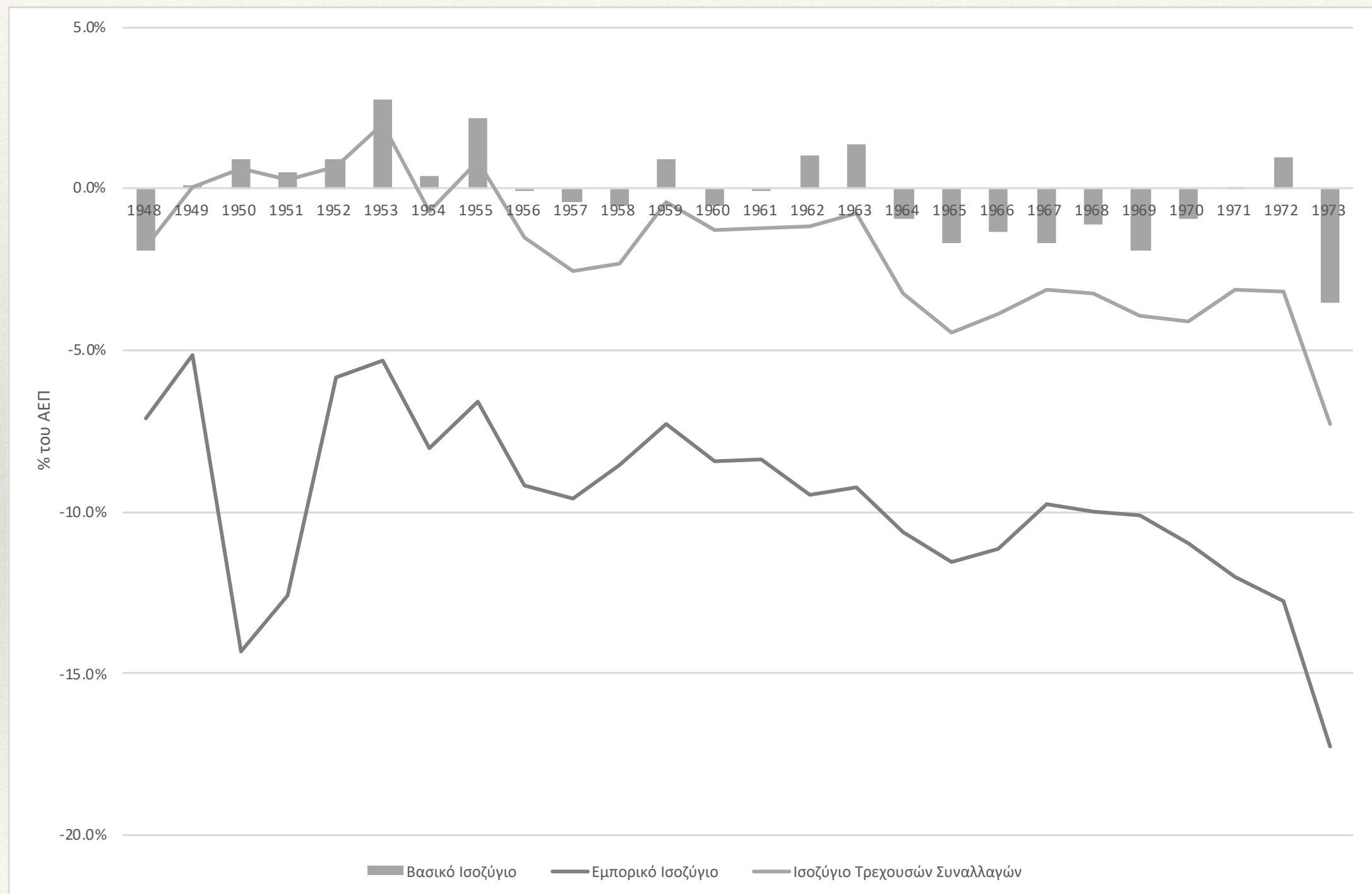
Σε ολόκληρη την εικοσαετία μετά το 1953, η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης διευκολύνθηκε από τις εξελίξεις στο ισοζύγιο πληρωμών. Μετά τη δημοσιονομική προσαρμογή του 1952 και την υποτίμηση του 1953, το ισοζύγιο πληρωμών βελτιώθηκε ραγδαία παρά τη σημαντική μείωση της ξένης βοήθειας. Το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου, που στην τετραετία πριν το 1952 κυμαινόταν γύρω στα \$300 εκ., το 1952 μειώθηκε στα \$160 εκ. και το 1953 μειώθηκε στα \$110 εκ. Το βασικό δε ισοζύγιο, το άθροισμα δηλαδή του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών και των αυτόνομων εισροών κεφαλαίου, έγινε πλεονασματικό.

Αξίζει εδώ να τονισθεί η μεγάλη συμβολή των καθαρών αδήλων πόρων και της καθαρής εισροής κεφαλαίων στη βελτίωση του βασικού ισοζυγίου. Πρόκειται για μία εξέλιξη που χαρακτηρίζει κυρίως την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, και που είχε καθοριστική σημασία για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας.

Παρά τη μείωση της βοήθειας από το εξωτερικό, μετά το 1953 υπήρξε θεαματική άνοδος στο πλεόνασμα των αδήλων συναλλαγών, κυρίως λόγω της ανόδου του ναυτιλιακού και τουριστικού συναλλάγματος, και αργότερα λόγω των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Έτσι, το συνεχιζόμενο μεγάλο έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο δεν απειλούσε το ισοζύγιο πληρωμών, καθώς σε μεγάλο βαθμό αντισταθμιζόταν από το πλεόνασμα των αδήλων πόρων.

Σε συνδυασμό με την καθαρή εισροή κεφαλαίων, το βασικό ισοζύγιο διατηρήθηκε σε σχετική ισορροπία ακόμη και μετά το 1964, όταν υπήρξε μεγάλη διεύρυνση του εμπορικού ισοζυγίου και του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.

Η Εξέλιξη του Ισοζυγίου Πληρωμών, 1948-1973

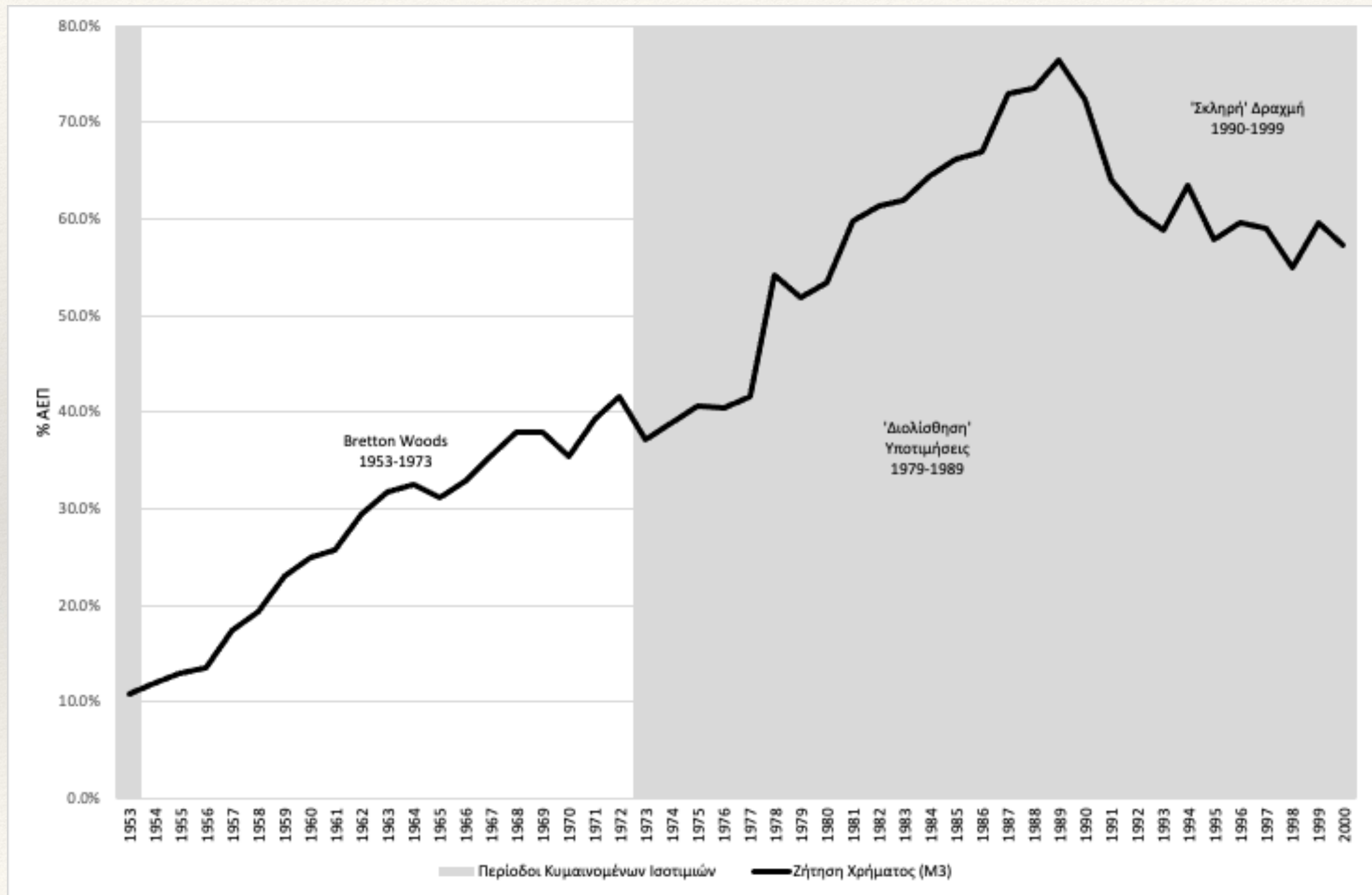
Η Αποκατάσταση της Εμπιστοσύνης στη Δραχμή

Στα πρώτα χρόνια ανασυγκρότησης της ελληνικής οικονομίας, ακόμη και μετά τη νομισματική μεταρρύθμιση του 1954, η εμπιστοσύνη του κοινού στη δραχμή ήταν σε χαμηλά επίπεδα. Ο κατοχικός και μετακατοχικός πληθωρισμός, καθώς και οι αποτυχημένες νομισματικές μεταρρυθμίσεις, είχαν αφήσει βαθιά σημάδια στην ψυχολογία των συναλλασσομένων και των αποταμιευτών. Σταδιακά, πάντως, η εμπιστοσύνη στο νομισματικό σύστημα άρχισε να αποκαθίσταται.

Η σταδιακή αποκατάσταση της εμπιστοσύνης φαίνεται καθαρά στην εξέλιξη μιας σειράς νομισματικών δεικτών. Ένας τέτοιος δείκτης είναι η ζήτηση χρήματος (δραχμών) ως ποσοστό του συνολικού εισοδήματος (ΑΕΠ). Το ποσοστό αυτό μετρά το κατά πόσον το κοινό εμπιστεύεται ότι το χρήμα δεν θα απωλέσει σημαντικό μέρος της αξίας του λόγω του πληθωρισμού. Η ζήτηση χρήματος αυξήθηκε σημαντικά μεταξύ του 1950 και του 1965. Από 8% του ΑΕΠ το 1950, η ζήτηση χρήματος (σύμφωνα με το στενό ορισμό του M1, που περιλαμβάνει κέρματα, χαρτονομίσματα συν καταθέσεις όψεως) αυξήθηκε σταδιακά στο 20% του ΑΕΠ, έως το 1965. Μετά το 1965 η ζήτηση χρήματος σταθεροποιήθηκε σε αυτό περίπου το ποσοστό. Η εξέλιξη αυτή παρίσταται στο Διάγραμμα που ακολουθεί.

Με άλλα λόγια, ενώ το κοινό διακρατούσε μία δραχμή εισοδήματος το 1950 για τέσσερις περίπου εβδομάδες περίπου κατά μέσο όρο, το 1955 ο χρόνος αυτός είχε αυξηθεί στις έξι εβδομάδες και το 1965 άρχισε να σταθεροποιείται στις 8,5 εβδομάδες.

Η Ζήτηση Χρήματος (M3) ως Ποσοστό του ΑΕΠ

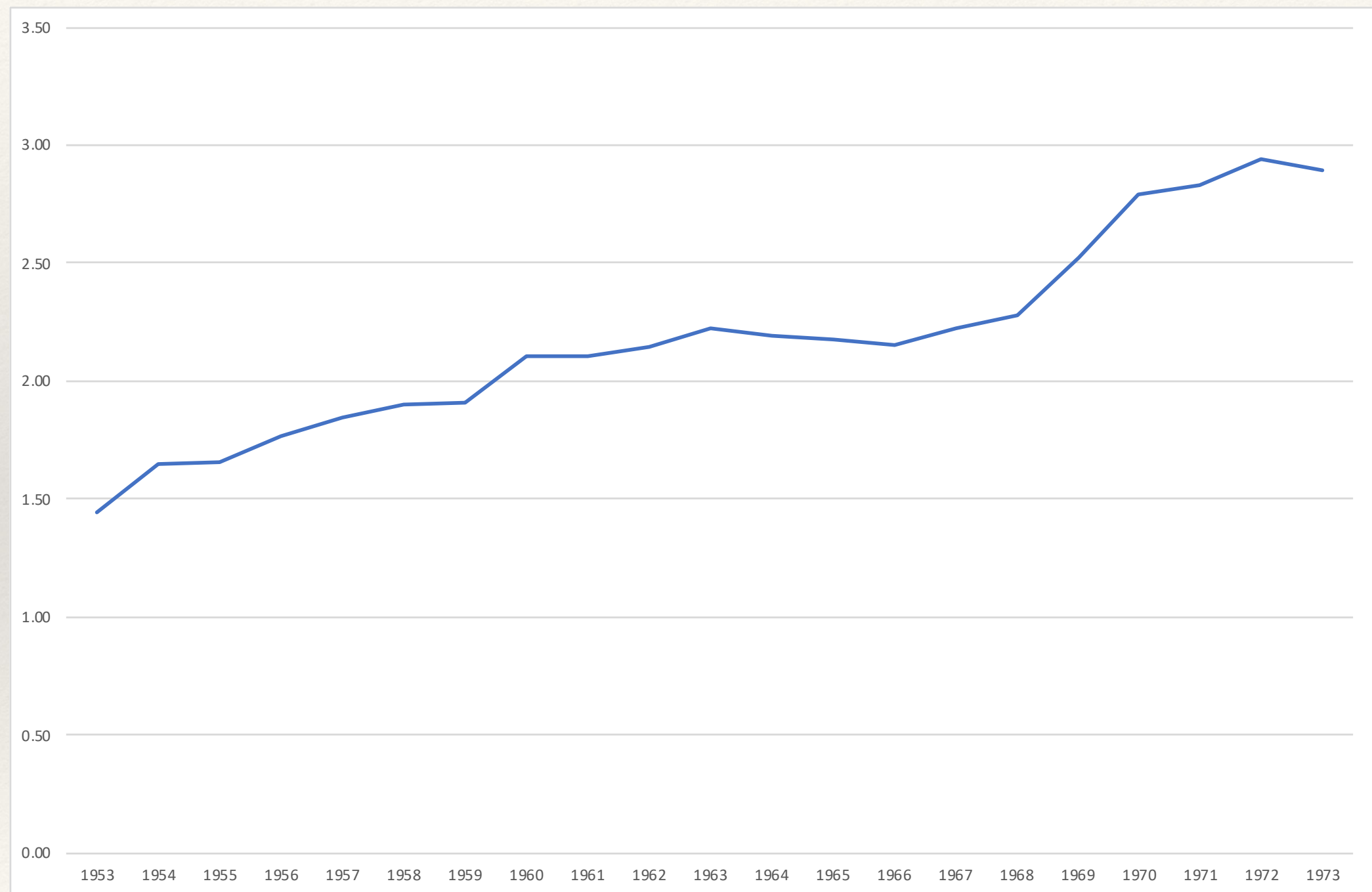

Η Αποκατάσταση της Εμπιστοσύνης στο Πιστωτικό Σύστημα

Παράλληλα σταδιακά υπήρξε και αντίστοιχη αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στο τραπεζικό και πιστωτικό σύστημα. Η ζήτηση ρευστών διαθεσίμων (M3), η οποία περιλαμβάνει και τις καταθέσεις ταμιευτηρίου και προθεσμίας, αυξήθηκε από 12,4% του ΑΕΠ περίπου το 1953, σε 35,2% του ΑΕΠ το 1965 και σε 53,4% το 1972. Ο μέσος χρόνος δηλαδή διακράτησης μιας δραχμής εισοδήματος με τη μορφή ρευστών διαθεσίμων σε δραχμές αυξήθηκε από 6 περίπου εβδομάδες το 1953, σε 28 εβδομάδες το 1972.

Ένας άλλος χρήσιμος δείκτης της αποκατάστασης της εμπιστοσύνης στο πιστωτικό σύστημα είναι ο πολλαπλασιαστής της νομισματικής βάσης. Αυτός δεν είναι παρά ο λόγος της προσφοράς χρήματος (M1) ή των ρευστών διαθεσίμων (M3) προς τη νομισματική βάση, η οποία περιλαμβάνει κέρματα, χαρτονομίσματα στην κατοχή του κοινού, και τα ρευστά διαθέσιμα των εμπορικών τραπεζών. Όσο μεγαλύτερη είναι η εμπιστοσύνη του κοινού προς το τραπεζικό σύστημα, τόσο μεγαλύτερος είναι ο πολλαπλασιαστής της νομισματικής βάσης. Αυτό συμβαίνει διότι το κοινό διακρατά μεγαλύτερο ποσοστό των ρευστών διαθεσίμων του στο τραπεζικό σύστημα, με τη μορφή καταθέσεων, και το τραπεζικό σύστημα διακρατά μικρότερο ποσοστό ρευστών ταμιακών διαθεσίμων. Κατά συνέπεια, για δεδομένη νομισματική βάση, το τραπεζικό σύστημα δημιουργεί περισσότερο χρήμα και ρευστά διαθέσιμα. Η εξέλιξη του πολλαπλασιαστή της νομισματικής βάσης φαίνεται στο Διάγραμμα που ακολουθεί.

Ο Πολλαπλασιαστή της Νομισματικής Βάσης (M3), 1953-1973

Η Πτώση του Πληθωρισμού

Η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης ενισχύθηκε από την ταχεία πτώση του πληθωρισμού μετά την υποτίμηση του 1953, και από τη διατήρηση της πολιτικής σταθερότητας από τα μέσα της δεκαετίας του 1950.

Με τη σειρά της, η ταχεία πτώση του πληθωρισμού στηρίχθηκε στον περιορισμό του εισαγόμενου πληθωρισμού μετά τη σταθεροποίηση της ισοτιμίας της δραχμής και στις περιορισμένες αυξήσεις του κόστους εργασίας μετά την υποτίμηση.

Έτσι, δημιουργήθηκε ένας “ενάρετος” κύκλος πτωτικής τάσης του πληθωρισμού, που ενίσχυσε τη ζήτηση χρήματος, η οποία με τη σειρά της οδηγούσε σε περαιτέρω πτώση του πληθωρισμού κ.ο.κ.

Η Νομισματική Επιτροπή και η Κατανομή των Πιστώσεων

Το πιστωτικό σύστημα κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής ελάχιστα απελευθερώθηκε. Ο ρόλος της Τράπεζας της Ελλάδος και της Νομισματικής Επιτροπής στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο ενδυναμώθηκε. Κατά τη διάρκεια της εικοσαετίας 1953-1972, παρά τη σημαντική συσσώρευση καταθέσεων στις εμπορικές τράπεζες, ελάχιστα μειώθηκε ο άμεσος έλεγχος της Τράπεζας της Ελλάδος στις πιστωτικές εξελίξεις. Κάποια βήματα έγιναν το 1954 και το 1956, όταν με αποφάσεις της Νομισματικής Επιτροπής δόθηκε μεγαλύτερη ελευθερία στις εμπορικές τράπεζες να παρέχουν πιστώσεις προς τη βιομηχανία και το εμπόριο.

Ωστόσο, και μετά την περιορισμένη αυτή απελευθέρωση, οι εμπορικές τράπεζες δεν είχαν τη δυνατότητα παρά να χρηματοδοτούν κλάδους και επιχειρήσεις που όριζε η Νομισματική Επιτροπή, σε διοικητικά καθοριζόμενα επιτόκια.

Οι εμπορικές τράπεζες υποχρεώνονταν να ανακαταθέτουν στην Τράπεζα της Ελλάδος το 8% των ιδιωτικών καταθέσεων όψεως και ταμιευτηρίου που προσέλκυαν. Πριν τις μεταρρυθμίσεις, το ποσοστό ήταν 12%. Καθιερώθηκε επίσης η αναπροεξόφληση του χαρτοφυλακίου τους και δόθηκε η δυνατότητα προσωρινών ανοιγμάτων των λογαριασμών τους στην Τράπεζα της Ελλάδος.

Οι εμπορικές τράπεζες ήσαν υποχρεωμένες να διαθέτουν για τις «ειδικές» κατηγορίες χορηγήσεων, αυτές δηλαδή που όριζε η Νομισματική Επιτροπή, το 33% των καταθέσεών τους.

Επιπλέον, διατηρήθηκαν χαμηλά ανώτατα όρια χρηματοδότησης για τις υπόλοιπες 'μη παραγωγικές' δραστηριότητες.

Εξελίξεις στο Τραπεζικό Σύστημα

Οι όποιες καινοτομίες του πιστωτικού συστήματος περιορίστηκαν στις συγχωνεύσεις τραπεζών και στη δημιουργία τριών τραπεζών επενδύσεων. Το 1953, η Εθνική συγχωνεύθηκε με την Τράπεζα Αθηνών και το 1958, η Ιονική με τη Λαϊκή Τράπεζα. Οι συγχωνεύσεις αυτές σε συνδυασμό με την ανασύσταση της Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών το 1963, και τον ασφυκτικό έλεγχο της Νομισματικής Επιτροπής τόσο στα επιτόκια όσο και στη γενικότερη λειτουργία των εμπορικών τραπεζών, συνετέλεσαν στην ενίσχυση των ολιγοπωλιακών τάσεων του τραπεζικού συστήματος.

Η προσπάθεια ενίσχυσης της μεταποίησης από το τραπεζικό σύστημα πήρε και άλλες μορφές. Το 1962, ιδρύθηκε η Τράπεζα Επενδύσεων, από το συγκρότημα της Εμπορικής και Ιονικής-Λαϊκής Τράπεζας. Ένα χρόνο μετά, η Εθνική και 14 ξένες τράπεζες ίδρυσαν την Εθνική Τράπεζα Επενδύσεων Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΕΒΑ). Το 1964, δημιουργήθηκε η κρατική Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως (ΕΤΒΑ), με σκοπό την ανάληψη πρωτοβουλιών για βιομηχανικές επενδύσεις. Στις τράπεζες επενδύσεων δόθηκαν ορισμένα προνόμια, όπως η δυνατότητα αποδοχής προθεσμιακών καταθέσεων, έκδοσης ομολογιακών δανείων, συμμετοχής στο κεφάλαιο βιομηχανικών επιχειρήσεων κ.λπ.

Νομισματικές Αναστατώσεις

Πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι, και στην περίοδο αυτή, παρά τη νομισματική σταθερότητα, τους περιορισμούς στην κίνηση κεφαλαίων και την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στη δραχμή, δεν έλλειψαν οι περιοδικές νομισματικές αναστατώσεις. Αυτές πήραν κυρίως τη μορφή της έξαρσης της ζήτησης χρυσών λιρών, και της απόσυρσης καταθέσεων από τις εμπορικές τράπεζες.

Μία πρώτη κρίση παρουσιάσθηκε το Νοέμβριο του 1963, μετά την εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου. Η κρίση κράτησε έως και τον Ιανουάριο του 1964. Η Τράπεζα της Ελλάδος αναγκάστηκε να πωλήσει σε ένα τρίμηνο περίπου 3,4 εκατομμύρια χρυσές λίρες. Οι αγορές χρυσών λιρών εκ μέρους του κοινού είχαν ως συνέπεια τη μικρή μείωση του ρυθμού αύξησης των καταθέσεων. Δεύτερη κρίση εκδηλώθηκε μεταξύ Ιουλίου και Οκτωβρίου του 1964, λόγω της όξυνσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων και του βομβαρδισμού της Κύπρου από τους Τούρκους. Η Τράπεζα της Ελλάδος, προκειμένου να στηρίξει την τιμή της χρυσής λίρας, πούλησε στο εξάμηνο Μαΐου-Οκτωβρίου 1964 3,6 εκατομμύρια λίρες. Μία τρίτη έξαρση της ζήτησης χρυσών λιρών εκδηλώθηκε με την κυβερνητική και πολιτειακή κρίση του 1965.

Η Κατάργηση της Ελεύθερης Αγοράς Χρυσών Λιρών

Από την πρώτη κιόλας κρίση, η Τράπεζα της Ελλάδος είχε προτείνει τη διακοπή της πολιτικής στήριξης της τιμής της χρυσής λίρας. Η κυβέρνηση όμως είχε διαφωνήσει, προκειμένου να μη διαταραχθεί περισσότερο το ψυχολογικό κλίμα. Η διαφωνία αυτή Τράπεζας και κυβέρνησης συνεχίσθηκε έως και το Δεκέμβριο του 1965, όταν η κυβέρνηση Στεφανόπουλου προχώρησε στην κατάργηση της ελεύθερης αγοράς χρυσών λιρών.

Οι αγοραπωλησίες χρυσών λιρών μπορούσαν πλέον να γίνονται μόνο μέσω της Τράπεζας της Ελλάδος, ενώ υιοθετήθηκε η διαδικασία ανώνυμης δραχμοποίησης χρυσών λιρών εκ μέρους του κοινού, σε τιμές που όριζε η Τράπεζα της Ελλάδος.

Η κατάργηση της ελεύθερης αγοράς συνέπεσε με τη μείωση της πολιτικής αβεβαιότητας, καθώς από το Σεπτέμβριο του 1965 είχε σχηματισθεί κυβέρνηση που πήρε ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή. Το πρώτο εξάμηνο του 1966 υπήρξε μία θεαματική εισροή χρυσών λιρών στην Τράπεζα της Ελλάδος. Η εισροή συνεχίσθηκε με μικρότερους ρυθμούς και στο δεύτερο εξάμηνο, με αποτέλεσμα να ανακτηθεί από την κεντρική τράπεζα το μεγαλύτερο μέρος των λιρών που είχαν πωληθεί στην προηγούμενη τριετία.

Οι Παρενέργειες των Πιστωτικών Περιορισμών

Λόγω των ασφυκτικών περιορισμών στη χρηματοδότηση του εμπορίου και της οικοδομικής δραστηριότητας, τα δάνεια τόσο των εμπορικών τραπεζών, όσο και των τραπεζών επενδύσεων, κατευθύνθηκαν στη μεταποίηση, η οποία με τη σειρά της αναγκάστηκε να παίξει το ρόλο του χρηματοδότη του εμπορίου, προκειμένου να μπορέσει να διαθέσει τα προϊόντα της.

Αντί για την καταναλωτική πίστη, είχαμε πωλήσεις επί πιστώσει των βιομηχανιών σε εμπορικές επιχειρήσεις, που με τη σειρά τους πουλούσαν με δόσεις (ελεγχόμενες από το Υπουργείο Εμπορίου και τη Νομισματική Επιτροπή), καθώς οι καταναλωτές δεν ήταν σε θέση να πάρουν καταναλωτικά δάνεια.

Αντί για μεγάλες οικοδομικές επιχειρήσεις, που θα μπορούσαν, αν είχαν επαρκή χρηματοδότηση, να προχωρήσουν σε οργανωμένη οικιστική δόμηση, καθιερώθηκε ο θεσμός της αντιπαροχής, που στρέβλωσε την προσφορά κατοικιών, καθώς οδήγησε σε υπερβολική επέκταση των πολυκατοικιών σε όλη τη χώρα.

Η Διαδικασία της Αστικοποίησης

Κεντρικό ρόλο στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης έπαιξε η σημαντική μετακίνηση μεγάλου μέρους του αγροτικού πληθυσμού από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα, και ιδιαίτερα στην Αθήνα, η λεγόμενη αστικοποίηση.

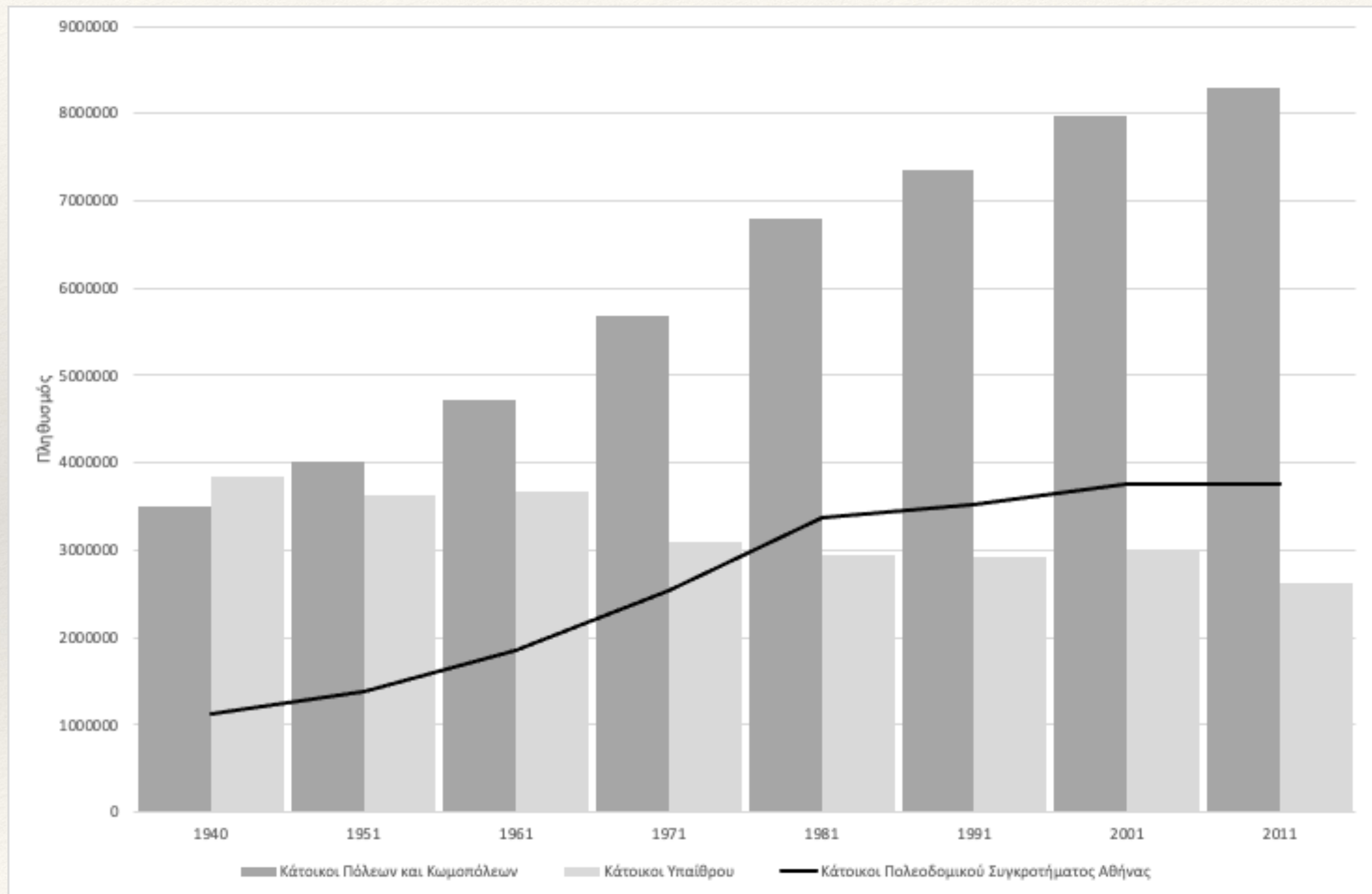
Η μετακίνηση από τις χαμηλής παραγωγικότητας αγροτικές ενασχολήσεις στην ύπαιθρο στις υψηλότερης παραγωγικότητας ενασχολήσεις στη μεταποίηση και τις υπηρεσίες στα αστικά κέντρα είναι βέβαιο ότι ενίσχυσε τη διαδικασία της ανάπτυξης, όπως άλλωστε συνέβη και στους δύο προηγούμενους ιστορικούς κύκλους. Ωστόσο, στην περίοδο από τον Εμφύλιο έως τις αρχές της δεκαετίας του 1970 οι μετακινήσεις προς τα αστικά κέντρα ήταν πραγματικά πρωτοφανείς.

Ο αστικός πληθυσμός ορίζεται από εκείνους που κατοικούν σε πόλεις και κωμοπόλεις με περισσότερους από 5.000 κατοίκους. Ο υπόλοιπος πληθυσμός ορίζεται ως αγροτικός ή πληθυσμός της υπαίθρου.

Μεταξύ 1951 και 1971, στην περίοδο της υψηλής ανάπτυξης, ο αστικός πληθυσμός αυξήθηκε από 4,0 σε 5,7 εκατομμύρια κατοίκους, δηλαδή κατά 1,7 εκατομμύρια. Ο πληθυσμός της υπαίθρου μειώθηκε από 3,6 σε 3,1 εκατομμύρια κατοίκους, δηλαδή κατά 500 περίπου χιλιάδες.

Όπως και στους προηγούμενους ιστορικούς κύκλους, η εσωτερική μετανάστευση ήταν αποτέλεσμα της μεγαλύτερης ελκυστικότητας της απασχόλησης στα αστικά κέντρα, λόγω υψηλότερων αμοιβών και καλύτερης ποιότητας ζωής. Η διαδικασία αυτή συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη, λόγω της αύξησης της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας, των εξωτερικών οικονομιών και των οικονομιών κλίμακας. Η περίοδος της αστικοποίησης συνδέθηκε επίσης με την έξαρση της οικοδομικής δραστηριότητας για τη στέγαση των μετακινούμενων προς τις πόλεις, αλλά και στην άναρχη πολεοδόμηση.

Η διαδικασία της αστικοποίησης, 1940-2011

Η Αθήνα το 1819

Η Αθήνα το 1969

Ο Ρόλος των Επενδύσεων Παγίου Κεφαλαίου

Εκτός από τη διαδικασία της αστικοποίησης, οι δύο κύριοι πυλώνες της οικονομικής ανάπτυξης ήταν οι υψηλές επενδύσεις παγίου κεφαλαίου και η νομισματική σταθερότητα.

Η εξέλιξη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου σε σχέση με το ΑΕΠ απεικονίζεται στο Διάγραμμα που ακολουθεί. Κατά την περίοδο 1950-1973, οι επενδύσεις ήταν κατά μέσο όρο ίσες με το 23,5% του ΑΕΠ. Ως αποτέλεσμα, ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ αυξήθηκε σε 7,4%. Ποτέ πριν ή μετά δεν γνώρισε η Ελλάδα τόσο υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης για τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα.

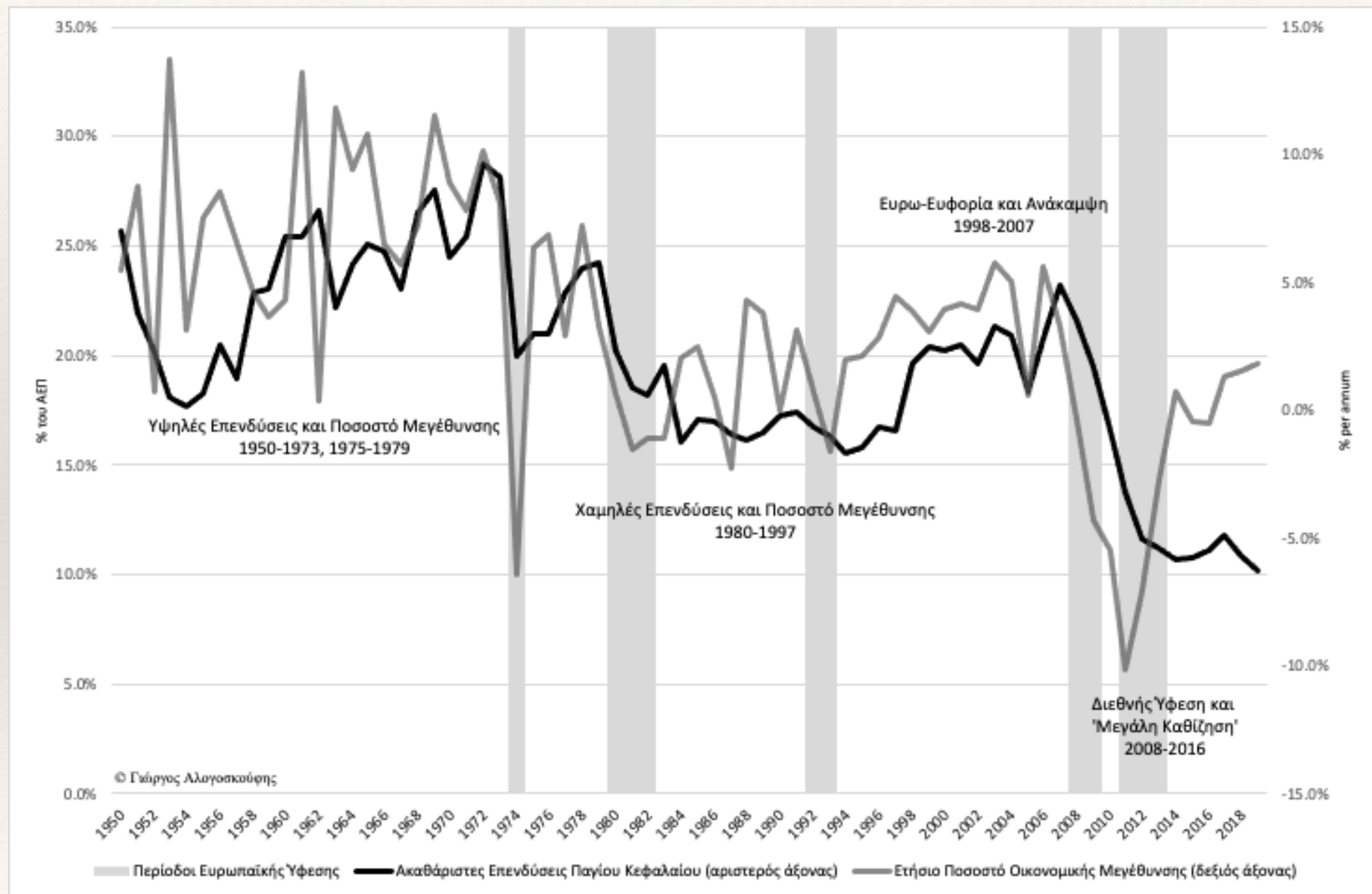
Η αύξηση των επενδύσεων συμπεριλάμβανε τόσο δημόσιες επενδύσεις, για βελτίωση των υποδομών, όσο και ιδιωτικές επενδύσεις. Οι ιδιωτικές επενδύσεις ήταν πολύ υψηλότερες από τις δημόσιες.

Μέχρι το 1963 το ελληνικό οικονομικό τοπίο είχε αλλάξει δραματικά και η Ελλάδα είχε εξελιχθεί σε μια ταχέως αναπτυσσόμενη οικονομία. Οι επόμενες κυβερνήσεις δεν ανέστρεψαν την κατεύθυνση αυτής της στρατηγικής, αν και την τροποποίησαν. Για παράδειγμα, οι κυβερνήσεις του Γεωργίου Παπανδρέου του 1963-1965 υιοθέτησαν μέτρα πολιτικής φιλελευθεροποίησης, αναδιανομής του εισοδήματος προς όφελος των μισθωτών και εισαγωγή της δωρεάν παιδείας σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης. Ωστόσο, δεν άλλαξαν τις κύριες κατευθύνσεις της οικονομικής και της αναπτυξιακής πολιτικής.

Σημαντικό ρόλο στη διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης έπαιξε και η βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου, μέσω της εκπαίδευσης, καθώς και η ενίσχυση της τεχνικής και επαγγελματικής κατάρτισης.

Ωστόσο, μετά το 1974 οι επενδύσεις μειώθηκαν. Μεταξύ 1981 και 1997 είχαν μειωθεί κατά μέσο όρο στο 18,4% του ΑΕΠ. Ως αποτέλεσμα, ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησης του ΑΕΠ στην περίοδο αυτή μειώθηκε στο 1,7%. Εκτός δε της ποσοτικής μείωσης, μετά το 1981 φαίνεται πως υπήρξε και σημαντική μείωση της αναπτυξιακής τους συμβολής, καθώς πολύ μεγαλύτερο των επενδύσεων, ιδιαίτερα των δημοσίων, κατευθύνθηκε σε επενδύσεις κοινωνικού μεν χαρακτήρα αλλά χαμηλής οικονομικής αποδοτικότητας.

Η εξέλιξη των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου, 1950-2019

Η Απουσία Δημοσιονομικών Διαταραχών

Θα ήταν μεγάλη παράβλεψη αν δεν αναφερόμασταν σε έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες που συνέβαλαν στη χρυσή αυτή εποχή της ελληνικής οικονομίας. Αυτός δεν ήταν άλλος από την αποφυγή μεγάλων δημοσιονομικών διαταραχών.

Μετά τη μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων μεταξύ 1951 και 1953, οι δανειακές ανάγκες της κεντρικής διοίκησης παρέμειναν σταθερά κάτω από το 3% του ΑΕΠ, αν και επέδειξαν μία ελαφρά ανοδική τάση.

Ο κύριος δημοσιονομικός κανόνας που ακολουθήθηκε στην περίοδο αυτή ήταν ο κανόνας του ισοσκελισμένου τακτικού προϋπολογισμού, δηλαδή της ισοσκέλισης των δημοσίων εσόδων και των τρεχουσών κρατικών δαπανών. Στην πραγματικότητα, για μεγάλο μέρος αυτής της περιόδου (έως το 1963) ο τακτικός προϋπολογισμός ήταν ελαφρά πλεονασματικός, και τα δημόσια ελλείμματα προέρχονταν από τον προϋπολογισμό των δημοσίων επενδύσεων. Μετά το 1963, ο τακτικός προϋπολογισμός έπαψε να είναι πλεονασματικός, καθώς αυξήθηκαν οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων και υπήρξε σημαντική επέκταση των λεγόμενων κοινωνικών δαπανών, κυρίως μέσω της καθιέρωσης της δωρεάν παιδείας. Έτσι τα ελλείμματα, παρότι έμειναν χαμηλά ως ποσοστό του ΑΕΠ, οφείλονταν τόσο στον τακτικό προϋπολογισμό, όσο και στον προϋπολογισμό δημοσίων επενδύσεων.

Σημαντική πηγή ελλειμμάτων αποτελούσε και ο λογαριασμός καταναλωτικών αγαθών του Δημοσίου στην Τράπεζα της Ελλάδος, ο οποίος δεν συνυπολογιζόταν στις δανειακές ανάγκες της κεντρικής διοίκησης. Μέσω του λογαριασμού αυτού, το κράτος αρχικά ασκούσε την παρέμβασή του για τη ρύθμιση των τιμών βασικών καταναλωτικών αγαθών. Αργότερα, ο λογαριασμός αυτός περιέλαβε τη διαχείριση όλων των δαπανών από την κρατική παρέμβαση για την προστασία του εισοδήματος των καλλιεργητών βασικών αγροτικών προϊόντων. Τα ελλείμματα αυτά οδηγούσαν απευθείας σε νομισματική επέκταση, η οποία για την υπό εξέταση περίοδο δεν ήταν ιδιαίτερα υψηλή.

Η Κατάρρευση Bretton Woods και η Πρώτη Πετρελαϊκή Κρίση, 1973

Το έτος 1973 αποδείχθηκε κρίσιμο για το ελληνικό οικονομικό 'θαύμα'. Το τέλος εποχής ήρθε εν μέρει ως αποτέλεσμα τριών μεγάλων διαταραχών. Της κατάρρευσης του συστήματος σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods, της πρώτης διεθνούς πετρελαϊκής κρίσης και της αρχής του τέλους της δικτατορίας του 1967, μετά τα γεγονότα στο Πολυτεχνείο το Νοέμβριο του 1973.

Τον Φεβρουάριο του 1973, οι χώρες της ΕΟΚ και η Ιαπωνία αποφάσισαν να αφήσουν τα νομίσματά τους να διακυμαίνονται ελεύθερα έναντι του δολαρίου. Αυτό αποδείχθηκε η αρχή της κατάρρευσης του συστήματος σταθερών ισοτιμιών του Bretton Woods, το οποίο είχε αρχίσει να αποσταθεροποιείται ήδη από το 1968.

Τον Οκτώβριο του 1973 ξεκίνησε η πρώτη πετρελαϊκή κρίση, όταν τα μέλη του Οργανισμού των Πετρελαιοεξαγωγικών Χωρών (OPEC) προχώρησαν σε απαγόρευση εξαγωγής πετρελαίου (πετρελαϊκό εμπάργκο) στα κράτη που θεωρούνταν ότι στήριζαν το Ισραήλ κατά τη διάρκεια του πολέμου Yom Kippur. Τα κράτη που στοχοποιήθηκαν αρχικά ήταν ο Καναδάς, η Ιαπωνία, οι Κάτω Χώρες, το Ηνωμένο Βασίλειο και οι Ηνωμένες Πολιτείες. Το εμπάργκο αργότερα επεκτάθηκε στην Πορτογαλία, τη Ροδεσία και τη Νότια Αφρική. Μέχρι το τέλος του εμπάργκο τον Μάρτιο του 1974 η διεθνής τιμή του πετρελαίου αυξήθηκε σχεδόν κατά 400%, από 3 δολάρια ανά βαρέλι σε σχεδόν 12 δολάρια. Οι τιμές των ΗΠΑ ήταν σημαντικά υψηλότερες. Το εμπάργκο προκάλεσε πετρελαϊκή κρίση με πολλές βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις στην παγκόσμια πολιτική και στην παγκόσμια οικονομία.

Η Εξέγερση του Πολυτεχνείου και οι Συνέπειές της, 1973

Από τις αρχές Νοεμβρίου του 1973, κλιμακώθηκε σταδιακά η φοιτητική εξέγερση κατά της δικτατορίας, η οποία κατεπνίγει με επέμβαση του στρατού στο Πολυτεχνείο της Αθήνας στις 17 Νοεμβρίου. Μετά την εξέγερση επανήλθε σε ισχύ ο στρατιωτικός νόμος που απαγόρευε τις συγκεντρώσεις και την κυκλοφορία σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη.

Η εξέγερση του Πολυτεχνείου προκάλεσε μια σειρά γεγονότων που έβαλαν ένα απότομο τέλος στις προσπάθειες του Γεώργιου Παπαδόπουλου για ελεγχόμενη φιλελευθεροποίηση του δικτατορικού καθεστώτος. Ο ταξίαρχος Δημήτριος Ιωαννίδης, οργάνωσε πραξικόπημα με το οποίο ανατράπηκε ο Παπαδόπουλος και η κυβέρνηση Μαρκεζίνη, στις 25 Νοεμβρίου 1973. Με την επιβολή στρατιωτικού νόμου ο Παπαδόπουλος αντικαταστάθηκε ως 'Πρόεδρος της Δημοκρατίας' από τον στρατηγό Φαίδωνα Γκιζίκη και πρωθυπουργός διορίστηκε ο Αδαμάντιος Ανδρουτσόπουλος. Ο Ιωαννίδης παρέμεινε ο ισχυρός άνδρας των παρασκηνίων. Τα γεγονότα αυτά ήταν η αρχή του τέλους της δικτατορίας, η οποία κατέρρευσε λιγότερο από ένα χρόνο αργότερα, μετά το πραξικόπημα εις βάρος της Κυπριακής Δημοκρατίας και την τουρκική εισβολή στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974.

Τα τρία αυτά γεγονότα, η κατάρρευση του Bretton Woods, η πρώτη πετρελαϊκή κρίση και η κατάρρευση της δικτατορίας, άλλαξαν άρδην τα δεδομένα επάνω στα οποία είχε στηριχθεί το ελληνικό οικονομικό 'θαύμα'. Το διεθνές σύστημα σταθερών ισοτιμιών και νομισματικής σταθερότητας, τη χαμηλή διεθνή τιμή του πετρελαίου και τη συνακόλουθη υψηλή διεθνή ανάπτυξη χωρίς υψηλό πληθωρισμό, και το μετεμφυλιακό πολιτικό καθεστώς της Ελλάδας.

Ως εκ τούτου, το 1973 μπορεί να θεωρηθεί ως τέλος εποχής τόσο για την ελληνική όσο και για τη διεθνή οικονομική ιστορία.

Η Καταστολή της Εξέγερσης του Πολυτεχνείου, 17 Νοεμβρίου 1973

